

«УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Українські січові стрільці: Репрезентація жінок у фольклорі, пресі та популярній культурі (1914–1939-і рр.)

Магістерська робота

Студентки VI курсу
групи ГІС20/М
освітньої програми «Історія»
другого (магістерського)
рівня вищої освіти

Гутак Олени Ігорівни

Науковий керівник:

кандидат іст. наук

Дудко Оксана Миколаївна

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1 Історіографія.....	9
1.2 Методологія та джерела дослідження.....	20
Розділ II. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОЧИХ ТА ЧОЛОВІЧИХ ОБРАЗІВ У СТРІЛЕЦЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ	25
Розділ III. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК В УГА	40
Розділ IV. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК У СТРІЛЕЦЬКІЙ ПРЕСІ НА ПРИКЛАДІ ВИДАВНИЦТВА «ЧЕРВОНА КАЛИНА»	51
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	65

Гутак О.І. Українські січові стрільці: Репрезентація жінок у фольклорі, пресі та популярній культурі (1914–1939 рр.): Магістерська робота: (032 «Історія та археологія») / О.І. Гутак/ Український католицький університет. Наук. кер.: к. і. н. Дудко О.М. — Львів: УКУ, 2021. — 70 с.

Анотація. Це дослідження має на меті висвітлити репрезентацію жіночих образів у фольклорі, пресі та популярній культурі Східної Галичини у часі Першої світової війни (1914–1918 рр.), українсько-польської війни (1918–1919 рр.) та міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Праця головно спирається на стрілецькі народні пісні, часописи стрілецької кооперативи «Червона Калина» та еґо-документи, котрі дозволили простежити взаємозв'язок між емансипаційними процесами та зміною репрезентацій жіночих образів у стрілецьких дискурсах. Ця робота також є спробою поєднати якісний та кількісний аналізи, викристалізувати типові жіночі образи та простежити динаміку їхньої трансформацій.

Це дослідження також зосереджується на аналізі того, як Перша світова війна та українсько-польська війна вплинули на репрезентації традиційних гендерних ролей у галицькому суспільстві. Воно демонструє, що попри появу нових можливостей до залучення жінок до мілітарних структур, майже виняткове право на насильство залишалося за чоловіками. З одного боку, Перша світова війна дала поштовх до створення образу «стрільчині», втіленням котрого стали головно військові УСС, а саме — Олена Степанів та Софія Галечко, про що свідчить їхня репрезентація у стрілецьких народних піснях. З іншого боку, у час українсько-польської війни набув популярності вже класичний образ медсестри, уособленням якого стала хорунжа УГА — Ірина Шмігельська-Климкевич. Водночас, тенденція залучення жіноцтва до військових структур залишилася радше винятком, аніж правилом. Нетривала популярність образів стрільчинь під час Першої світової війни та повернення до традиційних репрезентацій жінок на війні через образ медсестр вказують на

тяглість та вкоріненість традиційних гендерних ролей у час модернізації галицького суспільства на початку ХХ ст. Іншими словами, поява жінок у війську загалом не змінила уявлення про роль жінок на війні; репрезентації жінок-військових фокусувалися на унікальності та винятковості їхнього досвіду.

Ключові слова: жіноча історія, гендерні ролі, жінки-військові, Українські січові стрільці, Перша світова війна, українсько-польська війна, міжвоєнний період, Східна Галичина.

Abstract. This study aimed to explore the women's representations in folklore, press and popular culture in Eastern Galicia during the First World War (1914–1918), the Ukrainian-Polish War (1918–1919), and the interwar period (1918–1939). The study heavily relied on songs written by Ukrainian Sich Riflemen, materials by «Chervona Kalyna» publishing house, and ego-documents. This approach made it possible to trace the relationship between emancipation and changes in the representation of female images within the Ukrainian Sich Riflemen discourse. It was also an attempt to combine qualitative and quantitative analysis, crystallize typical female representations, and identify the dynamics in their transformations.

The study's primary task was to develop an understanding of how the First World War and the Ukrainian-Polish Wars affected representations of traditional gender roles in Galician society. The research demonstrated that newly emerging opportunities for women to join military ranks did not interfere with the idea that men should have an exclusive right to military violence. On the one hand, the First World War triggered the emergence of a new «riflewomen» image. Olena Stepaniv and Sophia Halechko are representatives of this change. On the other hand, the Ukrainian-Polish war boosted the popularity of the classical image of a nurse. Iryna Shmihelska-Klymkebych was the one to embody that transformation. Nevertheless, advancing access towards military structures for women was an exception rather than

the rule. This tendency demonstrates a dominant nature of traditional gender roles and their deep embeddedness in the modernizing Galician society at the onset of the twentieth century.

Keywords: women's history, gender roles, women in the military, Ukrainian Sich Riflemen, First World War, Ukrainian-Polish War, interwar period, Eastern Galicia.

ВСТУП

Все більше жінок обирають кар'єру військових у Збройних Силах України (ЗСУ). За даними Генерального штабу ЗСУ у 2020 році кількість жінок у війську налічує близько 31 000 із загального складу 246 689 осіб¹. Тенденція до збільшення кількості жінок у лавах військових пов'язана зі схваленням Верховною Радою України 6 вересня 2018 року законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»².

Проте ідея залучення жінок до війська виникла значно раніше. Зокрема напередодні Першої світової війни у складі парамілітарного товариства Українські січові стрільці II було створено окрему чету для жінок, в якій вони несли службу як стрільчині або службовці в санітарних частинах. Попри те, що окремий жіночий підрозділ не вдалося створити, понад 30 стрільчинь воювали у чоловічо-жіночих підрозділах у лавах УСС³. Загальна чисельність Легіону становила близько 2500 військових⁴. На відміну від XXI ст., коли зростання кількості жінок у війську все більше нормалізується, на початку століття XX ст. це явище викликало суперечливі реакції як серед стрілецького командування, так і серед галицької громадськості.

Метою цієї роботи є спроба більш детального та ґрунтовного дослідження зміни жіночих образів у стрілецьких дискурсах у період, котрі охоплюють Першу світову війну, українсько-польську війну та міжвоєнний період. Проект також є внеском у реконструкцію історії українських жінок-

1 Бердник, М., 2020. Жінки В ЗСУ: Як розвідниця на Донбасі служить. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/zhinky-v-zsu-yak-rozvidnytsia-na-donbasi-sluzhyt-video/a-54818044> (12 .12.2021).

2 Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (12 .12.2021).

3 Байдак, М. *Втеча і повернення: Українки в лавах Січових стрільців* // Народознавчі зошити 6, вип. 132, 2016, с. 1286.

4 Думін, О. *Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914-1918*. Львів: Видавництво «Червона Калина», 1936, с. 39.

військових, котрі тільки нещодавно увійшли в коло наукових інтересів українських дослідників/ць.

Завданнями дослідження є: 1) виокремити основні жіночі образи у стрілецькому фольклорі, пресі, популярній культурі; 2) простежити зміну у репрезентації жінок впродовж трьох періодів (Перша світова війни (1914–1918 рр.), українсько-польська війна (1918–1919 рр.) та міжвоєнний період (1918–1939 рр.)). 3) вивчити вплив мілітаризації суспільства на гендерні ролі.

Хронологічні та географічні межі дослідження охоплюють терени Східної Галичини в першій третині ХХ ст. Робота зосереджується на Першій світовій війні (1914-1918 рр.), українсько-польській війні (1918-1919 рр.) та міжвоєнному періоді (1918-1939 рр.), що дозволяє краще зрозуміти трансформацію уявлень про роль жінок у війську, зокрема в УСС та УГА (Українській галицькій армії).

Об'єктом дослідження є діяльність жінок в австро-угорських та українських мілітарних структурах – національному підрозділі австрійської армії – Українських січових стрільцях та армії Західно-Української народної республіки (ЗУНР) – УГА. Предметом стали репрезентації жіночих образів у стрілецьких текстах, зокрема у виданнях часописів «Літопис Червоної Калини» за 1929–1939 рр., «Історичному Календарі-Альманасі Червоної Калини» за 1921–1939 рр., а також у фольклорних піснях головно часу Першої світової війни.

Робота складається із чотирьох розділів, сформованих за хронологічно-тематичним принципом. Розділ I фокусується на історіографії та методології дослідження, висвітлює історіографію січового стрілецтва та розглядає головні концепції роботи, а саме поняття гендеру, нації, мілітаризації та дискурсу. Розділ II, «Репрезентація жіночих та чоловічих образів у стрілецькому фольклорі», розділ III «Репрезентація жінок у стрілецькій пресі на прикладі видавництва «Червона Калина» та розділ IV, «Репрезентація жінок в УГА»

аналізують зображення жіночих образів під час Першої світової війни, українсько-польської війни та міжвоєнного періоду відповідно.

Гіпотеза дослідження: незважаючи на активне передвоєнне та воєнне залучення жінок до Українського січового стрілецтва та попри їхню участь у війні на бойових позиціях, у стрілецькому дискурсі жінки репрезентувалися передусім через традиційні образи (дівчини, що чекає; матері; сестри; дружини/вдови чи медсестри). Натомість жінки-військові, попри їхню короткочасну популярність у пресі та фольклорі під час війни, зображалися як виняткове для війська явище. Відтак медійна популярність стрільчинь не змінила уявлень про жіночі ролі у війську і на війні. Як свідчать повоєнні репрезентації жінок на війні, традиційні уявлення про жінок у війську залишилися домінуючими.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія

Перша світова війна продемонструвала, що тотальний збройний конфлікт може бути не тільки чоловічою, але й жіночою справою: війна стала передумовою для пошуку альтернативних поглядів на гендерні ролі та часткової зміни ракурсу на обов'язки жінок у галицькому суспільстві. З одного боку, жінки були тими, хто піклувався і про кого піклувалися, — вони організовували комітети із захисту біженців, служили медсестрами на фронті, працювали у шпиталях, самотужки керували господарствами, підтримували військо, виховували дітей⁵. Водночас жінки безпосередньо брали участь у воєнних діях під проводом добровольчого легіону Український січових стрільців — військової формації у складі армії Австро-Угорської імперії, сформованої 3 вересня 1914 р⁶.

З огляду на унікальність українського війська, у якому служили жінки-військові, не приховуючи свою ідентичність, ця робота намагається проаналізувати, чи поява жінок на бойових позиціях змінила уявлення в українському суспільстві про їхню роль на війні. Зокрема, це спроба дослідити стрілецький дискурс про жінок у фольклорі та пресі. У центрі уваги дослідження — образи найбільш відомих стрільчинь⁷, Олени Степанів та Софії Галечко, а також ширші, збірні групи жінок, історії котрих з'являються у стрілецьких виданнях чи народних піснях. Це образи медсестер, матерів, сестер, дівчат, які чекають повернення чоловіків з воєнних дій. Вибір Олени Степанів та Софії Галечко з-поміж близько 40 стрільчинь, котрі воювали в УСС, зумовлений достатньою джерельною базою та репрезентативністю їхніх

⁵ Павлишин, О. *Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині // Україна модерна, 2016, с. 150–168.*

⁶ Думін, О. *Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914–1918.* Львів: Червона Калина, 1936. с. 26.

⁷ Це дослідження спирається на фемінітив “стрілчиня”, позаяк він переважає у сучасній історіографії (наприклад, у працях Мар’яни Байдак та Ольги Бижук). Проте під час Першої світової війни жінок, котрі служили в УСС, називали “стрілицями” (про це свідчить, зокрема, звіт з 1916 р. першого популяризатора фізичної культури в Галичині – Івана Боберського чи листи сотника УСС Дмитра Вітовського).

образів, проте робота буде враховувати досвіди інших комбатанток, зокрема, Гандзі Дмитренко та Ірени Книш, задля кращого розуміння досвідів жінок у мілітарних структурах.

Історія січового стрілецтва була предметом зацікавлення багатьох дослідників, зокрема історик Микола Лазарович виділяє чотири історіографічні етапи у його дослідження⁸. До першого належать публікації, створені під час Першої світової війни, зокрема праці голови Української Соціал-Демократичної партії Володимира Темницького⁹ та одного із організаторів Пресової квартири УСС, письменника Осипа Назарука¹⁰. У той час, як Володимир Темницький зосереджується на становленні стрілецтва у довоєнний період та аналізує стрілецький рух до початку Першої світової війни, Осип Назарук змальовує щоденне життя стрільців та поширення національних ідей серед галицького суспільства у час Першої світової війни. Другий етап стрілецької історіографії охоплює міжвоєнний період, у час якого діячі/ки легіону публікували здебільшого свої спогади про події Першої світової. Свої досвіди реконструювали вже згаданий Осип Назарук¹¹, колишня військова УСС та УГА, на той час викладачка історії та географії у Львівській гімназії сестер-василіянок, Олена Степанів¹², письменник та драматург, один із організаторів Пресової квартири УСС, Микола Угрин-Безгрішний¹³, колишній командант УСС — Михайло Галущинський¹⁴. У міжвоєнний період Осип Думін

8 Лазарович М. *Легіон Український Січових Стрільців: Формування, ідея, боротьба*. Тернопіль: Джура, 2005, с. 9.

9 Темницький В. *Українські січові стрільці: думки й уваги з приводу українського мілітарного руху*. Відень: Друкарня Ад. Гольцгавзена, 1915. с. 40.

10 Назарук О. *З кривавого шляху Українських Січових Стрільців*. Львів: Видавництво товариства Просвіта, 1916, с. 30.

11 Назарук, О. *Рік на великій Україні: Конспект споминів з Української революції*. Відень: Видання українського прапора», 1920, с. 344.

12 Степанів О. *На передодні великих подій. Власні переживання і думки, 1912–1914*. Львів: Червона Калина, 1930.

13 Угрин-Безгрішний М. *Нарис історії Українських Січових Стрільців*. Рогатин, Львів, Київ: Журавлі, 1923, с. 131.

14 Галущинський М., *З Українськими Січовими Стрільцями: Спомини з рр. 1914–1915*. Львів: Діло, 1934, с. 216.

опублікував своє класичне дослідження «Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914-1918», в якому він описує становлення та діяльність стрілецтва, починаючи від перших боїв до його розформування в травні 1918 р¹⁵.

Якщо створення стрілецького корпусу текстів, включно з пресовими та публіцистичними матеріалами, его-документами та піснями, було найбільш плідним в Галичині у часі Першої світової війни 1914-1918 рр. та міжвоєнного періоду 1918-1939 рр., то з 40-х рр. ХХ ст. ця ситуація змінилася. Встановлення радянської влади на території Галичини у 1939 р. означало занепад вивчення історії УСС, відтак продовження досліджень було пов'язане з представниками української еміграції¹⁶. Праця колишнього четаря Легіону УСС та редактора журналу «Вільна Україна» Степана Ріпецького «Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин», опублікована у видавництві «Червона Калина» в Нью-Йорку в 1956 р., була однією із перших спроб переосмислення політичного впливу організації на населення Галичини. У ній колишній четар характеризував УСС як де-факто перший мілітарний проект новітнього часу¹⁷. Дослідження у незалежній Україні висвітлення проблематики УСС пов'язане з працями Миколи Лазаровича¹⁸, Миколи Литвина та Кіма Науменко¹⁹, що в своїх книгах «Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність» та «Українські Січові Стрільці» пропонували аналіз ідеологічних та програмних засад Легіону та способів їхнього залучення мас до націєтворчих процесів. Відтак процес переосмислення ролі Січового стрілецтва у становленні української нації продовжує залишатися актуальним для української історіографії.

Водночас в останні десятиліття поступово зростає кількість публікацій про націоналізацію та мілітаризацію жінок в контексті української історіографії.

15 Думін, О. *Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914–1918...* с. 264.

16 Лазарович М. *Легіон Український Січових Стрільців: Формування, ідея, боротьба...* с. 9.

17 Ріпецький С. *Українське січове стрілецтво*. Нью-Йорк: Видавництво «Червона Калина, 1956, с. 360.

18 Лазарович М. В. *Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність*. Тернопіль : Економічна думка, 2000, с. 202.

19 Литвин, М., Науменко, К. *Українські Січові Стрільці*. Київ: Знання України, 1992, с. 47.

Однієї з перших дослідниць, що привернула увагу до висвітлення специфічно жіночого досвіду, була американсько-українська дослідниця Марта Богачевська-Хомяк. Вона запропонувала панорамний розгляд участі жінок (переважно представниць інтелігенції) у національному русі у ХІХ-ХХ ст. Так, у монографії «Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884–1939», виданій у Канаді в 1988, авторка аналізувала активне залучення українських жінок до громадської роботи в Україні, Європі та Америці та висвітлила становлення жіночої політичної діяльності²⁰. За її міркуваннями, визначення терміну фемінізму, котрі окреслювали різні його течії, недоцільно використовувати для опису руху українських жінок на зламі ХІХ-ХХ ст. Натомість дослідниця запропонувала окрему модель розгляду нового покоління жінок-активісток і громадських і політичних діячок, котра б адаптувала досвіди українських жінок до ширшого контексту — модель прагматичного фемінізму.

Згадане дослідження Марти Богачевської-Хомяк висвітлило суперечності жіночої діяльності з двох позицій — як окремої течії фемінізму та громадського руху. Теорія прагматичного фемінізму пояснює ці прикмети жіночого внеску до суспільного життя в різних часових та географічних межах, починаючи з Російської та Австро-Угорської імперій до діяльності жінок періоду Радянської України. Попри те, що на початку ХХ ст. українські жінки рідко описували себе як феміністок, вони мимоволі були причетні до феміністичного руху. Як зазначає Богачевська-Хомяк, прагматичний фемінізм передбачав задоволення конкретних потреб суспільства, починаючи від соціальних до державотворчих проєктів, з майже повною відсутністю переосмислення теоретичних підстав діяльності жінок. Саме особисті щоденні досвіди та нагальні потреби громадськості були поштовхом до ширшого залучення жінок до мілітаризації та політичних процесів. Аналізуючи особливості українського прагматичного фемінізму, дослідниця зазначала: «Історія українського жіночого руху

20 Bohachevsky-Chomiak, M. *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939*. CIUS Press, 1988, с. 5.

підтверджує, що фемінізм, як, до речі, і націоналізм, — це не своєрідний ідеологічний рух, а змагання підлеглих груп за можливість брати повнішу участь у карбуванні власної долі²¹. Відтак авторка мала на меті розширити межі вивчення історії жінок з перспективи історії українців.

Також серед нещодавніх досліджень збільшилася кількість праць, які фокусуються на досвідах жінок під час двох світових воєн. У монографії «Між чоловіками. Жінки в українському націоналістичному підпіллі 1944-1954» Олена Петренко проаналізувала залучення жінок до діяльності ОУН та УПА, акцентуючи увагу на гендерних відмінностях у репрезентаціях жіночих образів у его-документах, літературі та кіно²². Це дослідження є однією із найгрунтовніших спроб реконструювати досвіди жінок в ОУН- УПА, а також проаналізувати вплив гендерних ролей на розподіл влади 1944-1954 рр. Авторка зосереджувалася на мобілізації жінок до націоналістичного підпілля. У своїй праці вона фокусувалася на гендерних ієрархіях в ОУН-УПА та їхньому віддзеркаленні у націоналістичному дискурсі 1944-1954 рр.

У збірнику «Українські жінки у горнилі модернізації» за редакцією Оксани Кісь дев'ять дослідниць висвітлили багатовимірний та складний простір жіночої історії XIX — XX ст. Праця містить дослідження Ольги Бежук, Мар'яни Байдак²³ та Марти Гавришко²⁴, котрі використовували феміністичну оптику й для вивчення мілітаризації жінок, взаємозв'язку між фемінізмом та мілітаризмом. Важливо зазначити, що статті Ольги Бежук та Мар'яни Байдак зосереджуються на досвідах стрільчинь у Першій світовій війни та поєднували методи традиційної жіночої історії з іншими напрямками соціальної та культурної історії (зокрема, біографістики, історії сім'ї, історії повсякдення).

21 Богачевська-Хомяк М. *Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939*. Львів: Український католицький університет, 2018, с. 40.

22 Petrenko, O. *Unter Männern: Frauen Im Ukrainischen Nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Ferdinand Schöning, 2018, с. 1-300.

23 Бежук О., Байдак М. *Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей / Українські жінки у горнилі модернізації // за ред. О. Кісь; Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007, с. 78-106.*

24 Гавришко М. *Жінки у національному підпіллі: внески та втрати / Українські жінки у горнилі модернізації // за ред. О. Кісь; Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007, с. 204-232.*

Цей підхід дав змогу охопити широкий спектр політичних та військових ролей, що стали доступними для жінок внаслідок мілітаризації галицького суспільства у першій половині ХХ ст. Проте книга загалом сягала значно ширшого масштабу та фокусувалася на різних жіночих досвідах, починаючи від подружніх стосунків в українській селянській родині кінця ХІХ-початку ХХ ст. до історій українок-політв'язнів в таборах ГУЛАГу.

Моє дослідження спирається на вище згадані праці, однак пропонує вийти поза межі традиційних жіночих студій і вивчити жіночі досвіди у контексті ширших процесів мілітаризації та націоналізації у Галичині напередодні та під час Першої світової війни. Відтак окрім праць присвячених жіночій історії для моєї роботи важливі також дослідження, що розглядають взаємозв'язки між націоналізмом, війною, мілітаризацією та гендерними ролями. Наприклад, у книзі «Війна та гендер: як гендер формує військову систему і навпаки», дослідник Джошуа Гольдштейн аналізує гіпотези про те чому військові структури залишаються ексклюзивно чоловічим простором. На думку дослідника, невелика, але помітна різниця у біологічних характеристиках жіночої та чоловічої статей відіграє важливу роль. Окрім того, культурні норми, як-от образ безстрашного вояка, пов'язують фемініність зі слабкістю і воліють наділяти фемінінними рисами своїх ворогів²⁵. Дослідження Джошуа Гольдштейна представляє широку панораму можливих взаємозв'язків між гендером та війною, однак, на відміну від даної роботи, не фокусувалося на аналізі історичного контексту і конкретних прикладів, а пропонує збірний, узагальнений розгляд проблеми.

У контексті цього дослідження важливим є також розгляд проблем жіночої історії та питань гендеру з перспективи дискурсу. У збірнику статей «Гендер, війна та мілітаризм з перспективи фемінізму» Лора Шеберг та Сандра Вая звертали увагу на дискурсивну, соціально сконструйовану природу

25 Goldstein J. S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 406.

гендеру²⁶. Відтак гендер постає як низка дискурсів, що формують та конструюють значення соціальної та політичної сфер. Поділ гендеру на різні дискурси демонструє, що гендерні досвіди безпосередньо залежать від різних історичних та культурних контекстів, позаяк контекст безпосередньо впливає на дискурс. Дослідниці стверджують, що це двосторонній зв'язок, а дискурси можуть конструювати реальність.

Тамар Майєр, дослідниця гендеру та націоналізму, у своєму есеї «Від нуля до героя: маскуліність в єврейському націоналізмі» висвітлила, як нації конструюють гендерні ідентичності на прикладі взаємозв'язку між сіонізмом та маскуліністю у перші сімдесят років ХХ ст.²⁷. Відтак авторка наголошувала, що культурна природа гендерних ролей та гендерних ідентичностей означає їхню пластичність та поступову зміну, позаяк вони безпосередньо залежать від послаблення чи посилення впливу ідей націоналізму в суспільстві²⁸. Гендерні дискурси, безпосередньо впливають на гендерування осіб певних статей попри наявність у них атрибутів, що традиційно пов'язані з гендерною приналежністю. Це спрощене розуміння проблеми, оскільки це дослідження спирається на категорію гендеру без врахування людей, що не асоціюють себе ані з жіночою, ані з чоловічою біологічними статями.

Ця праця буде спиратися на означення категорії гендеру, окресленого американською дослідницею літературознавства та культурології Ів Косовські Седжвік у своїй книзі «Епістемологія комірчини». Вона трактувала гендер як соціальне творення і відтворення (*production and reproduction*) чоловічої та жіночої гендерних ідентичностей та поведінкових стратегій²⁹. Тамар Майєр у своїй книзі «Гендерні іронії націоналізму» пояснювала, що, оскільки кожне із цих понять є соціально та культурно конструйованим, вони часто відіграють значну роль у формуванні одне одного через задання тону категоріям «ми» та

26 Sjoberg L., Via S., *Gender, War, and Militarism*. Santa Barbara, Denver, Oxford: Praeger, 2010, p. 4.

27 Mayer, T. *Gender Ironies of Nationalism*. London, New York: Routledge, 2000, p. 283.

28 Mayer, T. *Gender Ironies of Nationalism*, p. 4.

29 Kosofsky Sedgwick, E. *Epistemology of the Closet*. University of California Press, 2004, p. 18.

«вони»³⁰. Саме тому культура визначає межі між «жіночим» чи «чоловічим», «жінкою» та «чоловіком», а ці категорії стають безпосередньо пов'язаними із обраним дослідником/цею історичним контекстом. Регулярно повторювані соціальні практики, засвоєні через соціальні норми, визначають поведінкові стратегії людини незалежно від набору хромосом³¹. Зрештою, гендерні ідентичності не є сталими: вони змінюються залежно до конкретного історичного контексту та трансформацій у національному дискурсі.

Підхід до визначення гендеру, запропонований Ів Косовські Седжвік, почасти перегукується із дефініцією, що її представила американська дослідниця Джоан Скот у класичній статті «Гендер: Корисна категорія історичного аналізу». Впроваджуючи розгляд гендеру як у першу чергу аналітичної категорії, авторка запропонувала розглядати гендер як поняття на межі двох тверджень: гендер є інтегральним елементом соціальних взаємозв'язків, що описує сприйняті відмінності між статями; гендер є чільним способом виокремлення відносин влади у суспільстві³². Відтак вона звернула увагу на важливість аналізу історії з позиції соціальної та політичної природи цього поняття. Згадана стаття дослідниці мала значний вплив на подальші трактування та означення категорії гендеру, позаяк стала першим поштовхом до аналітичного вивчення історії жінок та їхнього розгляду не як пасивних спостерігачок соціальних та політичних трансформацій, а їхніх активних учасниць. Це дослідження Джоан Скотт було одним із визначальних для подальшого пошуку альтернативних визначень гендеру та реструктурування його з позиції класу та раси.

Для глибшого розуміння репрезентацій жіночих образів у різних дискурсах є важливим простежувати потенційний вплив мілітаризації та мілітаризму на гендерні ролі у вибраній відрізку часу. Лора Шеберг та Сандра

30 Mayer, T. *Gender Ironies of Nationalism*, 2000, p. 4.

31 Там само, с. 4.

32 Scott J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* // *The American Historical Review* Vol. 91, №5. Oxford, 1986, с. 1063.

Віа зазначали, що поняття мілітаризму значно ширше, аніж поняття війни. Якщо війну трактувати як кульмінацію воєнного конфлікту, що чітко обмежена в часі, мілітаризм охоплює більш тривалі періоди та ілюструє своєрідну «електризацію» суспільства. Водночас, дослідниці ставлять під сумнів межі між війною та миром, оскільки часто вони не репрезентують політичну реальність у зонах конфлікту. Мілітаризм — це поширення ідей та дій, пов'язане з війною чи підготовкою до війни в соціальній, політичній та культурній сферах³³. Мілітаризація, відповідно, охоплює процеси, які позначають поширення військових практик на цивільне населення в різних його формах. Наприклад, це стосується ширшої залежності виробництва від потреб мілітарних структур, популярності військової форми серед цивільних, як-от створення дитячих іграшок, що моделюють військові дії.

Попри значний обсяг історіографічної дискусії щодо націєтворення та генези націй, це дослідження фокусується на працях трьох науковців — Крейга Келгуна, Бенедикта Андерсона та Ентоні Сміта. Кожен із науковців репрезентував різні течії трактувань походження та розвитку націй, що дає змогу критично підходити до розуміння дискурсивних практик у вибраних соціальних групах. У цій роботі я спиратимуся головню на одне із сучасних визначень нації, котре представив американський соціолог Крейг Келгун у статті «Націоналізм та етнічність», котра вийшла в 1993 р., та книзі «Націоналізм», опублікованій в 1997 р. У своїх працях Крейг Келгун розглядає націоналізм як «дискурсивне формування», що впливає на людську свідомість³⁴. За його міркуваннями, формування нації спирається на соціальну солідарність та певний рівень інтеграції серед людей, котрі асоціюють себе з нею. Однак солідарність впливає на різні соціальні середовища та групи. Саме її недостатньо для побудови цілісного визначення нації. Тому важливим є вивчення націоналістичного дискурсу. Відіграючи важливу роль у формуванні

³³ Sjoberg L., Via S., *Gender, War, and Militarism*, p. 7.

³⁴ Calhoun, C. *Nationalism*. Buckingham: Open University Press, 1997, p. 3.

уявлення про соціальну солідарність, саме дискурсивні практики є ключовою ланкою для саморефлексії національних груп та їхнього визнання іншими.

У своїх працях Крейг Келгун вказує на декілька головних категорій націоналістичної риторики, котрі становлять ядро нації та націоналістичного дискурсу. До них належать: 1) окресленість дискурсу певною територією чи/або населенням; 2) його неподільність; 3) суверенність або прагнення до неї; 4) легітимність; 5) участь широкого загалу у впорядкуванні спільних викликів; 6) безпосередня залученість до нації; 7) культура, що поєднує мову, спільні переконання на цінності; 8) історична тяглість; 9) уявлення про спільне походження чи спільну расову приналежність; 10) приналежність до конкретної географічної території³⁵. Жодна з цих категорій не є визначальною, проте вона може окреслювати спрямування дискурсивних практик націоналізму. Відтак, попри неможливість об'єктивно трактувати націю, Крейг Келгун стверджував, що саме спосіб висловлювання, міркування і трактування нації є глибоко вкоріненою часткою колективної ідентичності³⁶. А вже вона мобілізує людей задля досягнення колективних цілей і творить рамки дискурсивних практик у межах однієї нації. З цієї перспективи нація постає конкретним типом мислення про те, що означає бути людиною³⁷. Вона не може існувати без опертя націоналізму, а націоналістичний дискурс відіграє значну роль у націєтворенні.

У трактуванні Крейга Келгуна націоналізм має на меті окреслення не лише меж етнічної приналежності як такої, але її політичного виміру. Саме тому він потребує чітких границь, котрі не притаманні домодерним етнічним групам. Націоналізм вказує на чільність національної ідентичності порівняно з іншими її індивідуальними або колективними варіаціями. Відтак становлення націоналістичних дискурсів і дискурсів націоналізму лягло в основу націєтворення у XIV ст. Трактування націоналізму за Крейгом Келгуном дозволяє шукати відповідь на запитання, чому національна ідеологія є тісно

35 Calhoun, C. *Nationalism*, p. 4-5.

36 Ibid.

37 Ibid.

пов'язана із різними вимірами гендеру та гендерних ролей. Відтак з теоретичної перспективи постає потреба у дослідженні становлення, творення та дублювання націоналістичного дискурсу як чільної дискурсивної формації модерної епохи.

Якщо Крейг Келгун зосереджувався на трактуванні нації як продукту становлення національних дискурсів, британський дослідник Ентоні Д. Сміт наголошував на важливості аналізу творення модерних нації у їхніх історичній тяглість³⁸. Відтак за його міркуваннями, неможливо розуміти нації без заглиблення у домодерну історію етнічних спільнот, котрі згодом в них переросли. Він підкреслював потребу у ґрунтовному заглибленні в історичну тяглість модерних націй з метою дослідження ранніх періодів їхнього формування та їхніх зв'язків з домодерними етнічними спільнотами. Ті мали характеризуватися власною назвою, міфом спільного походження, спільною історичною пам'яттю, унікальними елементами спільної культури, асоціюванням своєї групи з вибраною територією та спільним відчуттям солідарності. За Ентоні Смітом, від часу свого формування етнічні спільноти були винятково тривалими у своєму існуванні. Проте це не означало їхніх демографічних чи культурних трансформацій. Війни, завоювання, вигнання, зневолення чи релігійні конверсії могли впливати на етнічні ідентичності, проте передумовою формування нації була їхня тривкість. Відтак вони продовжували кристалізуватися внаслідок державотворення та військової мобілізації. Крейг Келгун критикував трактування модерних націй як спадкоємиць етнічних домодерних спільнот, позаяк він вбачав неможливим простежити зв'язок між історичною тяглістю етнічних спільнот та їхніх традицій з одного боку та націями/націоналізмом з іншого³⁹.

Вже класичним в академічних колах стало порівняння нації з «уявленою спільнотою», котре американський дослідник Бенедикт Андерсон сформулював

38 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986, p. 17.

39 Calhoun, C. *Nationalism and Ethnicity* // *Annual Review of Sociology*. № 19, 1993, p. 229.

у своїй книзі «Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму»⁴⁰. Дослідник звернув увагу на те, що для розуміння процесів націєтворення потрібно сфокусуватися на емоційному відгуку, спричиненому колективною приналежністю до національної спільноти⁴¹. Відтак не варто обмежуватися головно на політичних чи культурних факторах націєтворення, а чільне місце аналізу має зосереджуватися на глибокій емоційній прихильності до національних спільнот. На думку дослідника, складність у означенні нації частково пов'язана з її трактуванням через призму ідеології⁴². Відтак концепція уявленої політичної спільноти дає доступ до альтернативного аналізу нації. Бенедикт Андерсон пропонує декілька пояснень, чому нація — це саме уявлена (не уявна) спільнота. Уявлена, бо люди, що асоціюють себе з нею, з великою ймовірністю ніколи не побачать чи зустрінуться з іншими людьми тієї ж національної ідентичності⁴³. Уявлена, бо тісно переплетена відчуттям спільності і братерства, котре долає фактичну нерівність чи експлуатацію всередині спільноти⁴⁴. Зрештою, саме почуття братерства дає змогу багатьом мільйонам людей ризикувати життям заради нації.

1.2 Методологія дослідження

Це дослідження базується на елементах двох методів: критичному дискурс-аналізі та контент-аналізі. Їхнє поєднання відкриває можливості для дослідження корпусу стрілецьких текстів: виокремлення узагальнених жіночих образів, аналізу змін у їхніх репрезентаціях протягом Першої світової війни та міжвоєнного періоду, порівняння жіночих образів у контексті українсько-польської війни. Відтак теоретична рамка моєї роботи спирається головно на праці Нормана Фейрклафа та Кімберлі Ньюендорф, котрі працювали над методологією критичного дискурс-аналізу та контент-аналізу відповідно.

40 Андерсон Б. *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму* / Пер. Віктора Морозова. Київ: Критика, 2001, с. 20.

41 Андерсон Б. *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму...* с. 20.

42 Андерсон Б. *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму...* с. 22.

43 Там само.

44 Там само.

Оскільки це дослідження вивчає стрілецький дискурс, варто зазначити, що цей термін використовується у значенні, згаданому данськими дослідницями Маріанною Йоргенсен та Луїзою Дж. Філліпс у книзі «Дискурс аналіз. Теорія та метод». Спираючись на анти-есенціалістську теорію, вони інтерпретують дискурс як форму соціальної дії, що відіграє роль у творенні соціального світу, знань, ідентичностей, соціальних зв'язків⁴⁵.

Концепція критичного дискурс-аналізу у першу чергу пов'язана із працями Нормана Фейрклафа, що ввів її до наукового вжитку у своїх працях наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Варто додати, що його праця «Влада та мова» і також його подальші дослідження дискурсу зрештою привернули увагу більшого кола дослідників⁴⁶. Аналітична модель критичного дискурс-аналізу спрямовувалася на вивчення зв'язків між мовою, владою та ідеологією⁴⁷. Вона поєднувала декілька етапів, включно з аналізом тексту, аналізом процесів, пов'язаних із його створенням, поширенням та сприйняттям та соціокультурним аналізом дискурсивної події (починаючи від наукової праці, розмови чи інтерв'ю). Що саме відрізняє модель критичного дискурс-аналізу від інших методів вивчення дискурсів? Її виникнення у першу чергу варто пов'язувати зі зростанням кількості дескриптивних досліджень, що не давали достатнього пояснення соціальної природи чи соціального впливову дискурсів. Аналітичний підхід до дискурс-аналізу, котрий запропонував Норман Фейрклаф, пропонує натомість простежити зв'язок між імпліцитними значеннями висловленого та їхнім впливом на соціальні зв'язки, структури, інституції.

За теоретичною моделлю Нормана Фейрклафа дискурс-аналіз дає змогу проаналізувати соціальну структуру та соціальні практики крізь призму мови. Відтак тексти ілюструють дискурсивні практики, котрі можуть втілюватися в соціальні практики та відіграють значну роль у творенні соціальних ідентичностей та соціальних зв'язків. Хоча дискурс формує статус-кво, він

45 Jørgensen, M., Phillips, L. *Discourse Analysis As Theory and Method*. Sage Publications, 2002, с. 5.

46 Fairclough, N.. *Discourse and Social Change*. Wiley, 1993, p. 12.

47 Fairclough, N. *Language and Power*. Longman, 1989, p. 54.

також є рушійною силою трансформації⁴⁸. Саме завдяки творенню та сприйняттю текстів, тобто через дискурсивні практики щоденного життя, відбувається соціальна зміна, аналіз якої є одним із головних інтересів підходу у формуванні критичного-дискурс аналізу. Використання цього методу допомогло проаналізувати форму та зміст мовлення, яке використовували у текстовому описі жіночих образів у Галичині у час Першої світової війни, українсько-польської війни та міжвоєнного періоду. Критичний дискурс-аналіз мав на меті виявити закономірності у формуванні ставлення до жінок у мілітарних структурах на основі спогадів, пресових та публіцистичних матеріалів. За допомогою нього було дослідити зв'язки між дискурсивними практиками опису діяльності стрільчинь, використання яких було притаманним для середовища галицької інтелігенції початку ХХ., та усталеними гендерними ролями того часу.

Модель критичного дискурс-аналізу за теоретичним напрацюванням Нормана Фейрклафа у цьому дослідженні передбачала три головні стадії: аналіз текстів, виокремлення дискурсивних практик, простеження соціальних практик та змін у репрезентаціях жінок. Такий підхід передбачав формування джерельної бази, аналіз конотацій, транзитивності, модальності, інтердискурсивності джерел, виокремлення імпліцитних значень, суб'єктивних інтерпретацій, упереджень та інтенцій авторів, критику дискурсивних практик, що стосуються гендерних ролей, уявлень про жіноче та чоловіче задля аналізу гендерних ідентичностей, розгляд дискурсивних практик у межах конкретних соціальних, політичних та економічних реалій⁴⁹. Критичний дискурс-аналіз також є інструментом для виявлення алюзій та виокремлення збірних жіночих образів у націоналістичному (патріотичному) стрілецькому дискурсі. Я також використовувала його для виокремлення збірних жіночих образів у фольклорних піснях. Водночас ця робота спиралася на елементи історико-

48 Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis*. Oxford, New York: Routledge, p. 379.

49 Fairclough, N.. *Critical Discourse Analysis*, 2010, p. 379.

порівняльного методу, котрий допоміг розширити перспективу залучення жінок до мілітарних організацій в ЗУНР та Польській Республіці у часі українсько-польської війни.

Детальнішої уваги потребувала репрезентація жінок у межах стрілецького дискурсу, зокрема пресі та публіцистиці. Контент-аналіз видань Літопис «Червоної Калини» допомогли висвітлити та проаналізувати як конкретні образи Олени Степанів та Софії Галечко, так і загальні дискурсивні практики опису жінок з позиції жіноче/чоловіче. Контент-аналіз складався із трьох основних стадій, а саме — вибору тематичних вузлів (словоформ) та формування «словника» аналізу, безпосереднього пошуку цих словоформ у першоджерелах та інтерпретації отриманих результатів. Знаходження частоти вживання вибраних словоформ у текстах також передбачало відсіювання непотрібної інформації та створення графічної репрезентації кількісних показників. З одного боку, контент-аналіз був інструментом для дослідження контекстів та конотацій згадок про стрільчинь у пресі та публіцистиці. З іншого боку, цей метод дав змогу простежити «тишу», яку асоціюють із браком матеріалів про жінок на фронті Першої світової війни⁵⁰.

Перевагами контент-аналізу була можливість поєднати як якісний, так і кількісний аналіз джерел, простежити наскрізні та провідні теми наративів, дослідити позиції автора/ки та декодувати нові значення. Водночас, як зазначала дослідниця контент-аналізу Кімберлі Ньюендорф, у використанні цього методу варто зважати на три важливі аспекти — повноту вибірки, помилки в кількісних даних (особливо, якщо аналіз не проведений за допомогою комп'ютерних технологій) та неточність інтерпретації статичних даних⁵¹. Контент-аналіз в історичному дослідженні, звісно, не був достатнім без зовнішньої та внутрішньої критики джерела хоча він може бути корисним для дослідження

50 Байдак, М. *Втеча і повернення: Українки в лавах Січових стрільців...* с. 1286.

51 Neuendorf, K. A. *The Content Analysis Guidebook*. SAGE Publications, 2016, p. 41.

специфіки висвітлення образів жінок у мілітарних структурах у пресі та публіцистиці Галичини на поч. ХХ ст.

Критичний дискурс-аналіз та контент-аналіз становили основу методології запропонованої роботи. Вони збільшили спектр дослідницьких можливостей і дали змогу змінити ракурс проблематики залучення жінок до мілітарних структур, використовуючи аналіз стрілецьких дискурсів та образів жінок у пресі та публіцистиці. Критичний дискурс-аналіз та контент-аналіз мали на меті висвітлити соціальні практики та простежити зміну у репрезентаціях жіночих образів.

РОЗДІЛ II.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОЧИХ ТА ЧОЛОВІЧИХ ОБРАЗІВ У СТРІЛЕЦЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Творені в позаселянському та селянському середовищах під час та після Першої світової війни, стрілецькі пісні репрезентують широку палітру воєнних та повсякденних досвідів легіону УСС. Зважаючи на безпосередню участь жінок у воєнних діях, кількісний та якісний аналіз фольклорних віршованих текстів дає змогу дослідити репрезентації жіночих та чоловічих образів у розмаїтті стрілецького фольклору. Їх дослідження демонструє, що поширений здебільшого у піснях-хроніках та історичних піснях, образ жінки на війні не підважував усталеного уявлення про традиційні гендерні ролі і не змінював парадигму уявлення про жіноче та чоловіче.

Можливість жінок брати участь у боях Першої світової війни у мілітарних структурах Австро-Угорської імперії є характерною рисою становлення самостійницьких настроїв, пов'язаних із залученням жінок до національного проєкту через молодіжні організації. За п'ятнадцять років до початку воєнних дій Великої війни Леся Українка у своєму листі до Ольги Кобилянської писала⁵²:

У галичан мене ще вражало якесь чудне, непросте відношення до жінок, все вони дивляться на нас або згори вниз, або знизу вгору, а щоб так просто, нарівні — зроду!... Наскільки я чула про становище галичанок в товаристві, то се якась така неволя, що, може б, я скоріш на каторгу пішла, ніж на таке життя. Подібне життя, напр[иклад], в Болгарії, я його бачила...

Попри критичні рефлексії Лесі Українки нові можливості соціалізації українських дівчат у Галичині почали з'являтися напередодні Великої війни. Зокрема парамілітарний рух, що охопив українські національні верстви на початку ХХ ст., створив нові можливості й для жінок, а передусім для молодих дівчат та студенток, які почали активно долучатися до роботи спортивних та гімнастичних патріотичних товариств «Січей» та «Соколів». Проте традиційний

52 Українка Л. *Повне академічне зібрання зібрання творів у чотирнадцяти томах. Листи (1897–1901)*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021, с. 221.

поділ на гендерні ролі в Галичині, на який скаржилася Леся Українка в 1899 р.⁵³, трансформувався у часі війни тільки частково. Воячки з Першої світової війни у стрілецькому фольклорі репрезентовані радше як виняткові символи формування національної ідентичності. Їхні досвіди у піснях висвітлені з позиції традиційного уявлення про жінок як про тих, хто зменшує воєнний біль. Фольклорні стрілецькі тексти репрезентують символічність уявлень про жінок, які панували під час Першої світової війни.

Починаючи із перших років становлення УСС, асоційовані з нею авторські стрілецькі пісні, а також преса та публіцистика, що виходили у світ під егідою Пресової квартири УСС, значно вплинули на народну словесність у Галичині в першій третині ХХ ст. Якщо трактувати їх у вузькому значенні, стрілецькі пісні охоплюють період діяльності Легіону у час Першої світової війни, формування їхнього корпусу завершується наприкінці першої третини ХХ ст.⁵⁴ Саме поняття стрілецьких пісень до наукового вжитку у 1938 р. увів етнограф та фольклорист Філарет Колесса⁵⁵. Пісні були створені здебільшого серед січових стрільців, що налічували військових УСС та УГА. Вони описували широкий спектр досвідів, починаючи від громадсько-політичного життя УСС аж до інтимних та побутових тем і повсякдення вояків. Відтак у сучасній фольклористиці стрілецькі пісні умовно поділяють на три тематичні категорії: віршовані тексти літературного походження, їхні фольклоризовані варіанти та народні пісні⁵⁶. Незважаючи на поліфонію, стрілецькі пісні складаються з множини чітко структурованих наративів, які увійшли до стрілецького міфу, твореного із його жіночої та чоловічої складових.

Жіночі образи варто розглядати у порівнянні з головними чоловічими наративними лініями. Життя вояка УСС у піснях мало чітко окреслений

53 Українка Л. *Повне академічне зібрання зібрання творів у чотирнадцяти томах. Листи (1897–1901)*. с. 326.

54 Онацький Є. *Стрілецькі пісні* // Українська мала енциклопедія / За ред. Є. Онацького – Буенос Айрес, 1959, с. 1852.

55 Кузьменко, О. *Стрілецькі пісні...* с. 11.

56 Кузьменко, О. *Стрілецькі пісні...* с. 8.

фундамент — це служіння народу, захист національних цінностей та боротьба із ворогами. З часу звістки про війну та наказу вирушати в бій до трагічної загибелі та оплакування смерті героя, — тематичне розмаїття пісень має чітку структуру і описує конкретний набір цінностей, побудованих на самостійницьких ідеях визволення та боротьби за незалежність⁵⁷. Для прикладу, дія пісень відбувається у циклічних наративних схемах, які, однак, містять у собі окремі епізоди зі стрілецького життя, винятки до усталеного змалювання «бойового шляху».

Типовий шлях героя-стрільця починається із заклику до збройного спротиву загарбницьким силам поневолення. Керовані бажанням захистити власну землю та рідних, стрільці прагнуть помститися ворогам за заповідяну його народу кривду. Шлях стрільця у піснях змалювано здебільшого декількома наративними комбінаціями, як-от полоном, смертю чи поверненням додому. Тому віршовані тексти висвітлюють різні цикли героїзації, від покидання рідної домівки та родини, участі у бойових діях та стражданнях, до загибелі і вшанування героя. Віршовані тексти охоплюють мотиви помсти, гіркоти поразки, гуртування та мобілізації сил, прагнення розвитку суспільства, очікування і передчуття фундаментальних суспільних трансформацій. Через це вони базуються на відданості ідеї, насназі, саможертвності, безстрашності, служінню правді, відвазі, боротьбі за спільне благо, рідних, народ, свободу⁵⁸. Наскрізним мотивом, який часто фігурує в піснях, є міф про лицарство: «... ворог тут б'ється з серцями / Лицаря уб'є, думка ожие / Між Січовими стрільцями», «Прийшла велика пора / Народе мій лицарський...», «Де ж ті вірні сини, де ж поділись вони / Де ж ті лицарі грізні, завзяті?»⁵⁹, що формує ціннісну систему координат із орієнтацією на чоловічі гендерні ролі. Проте серед на перший погляд традиційних маскулінних наративних схем можна

⁵⁷ Семків, Р. *Своєрідність стрілецької поезії як українського національного міфу* // Наукові записки. Філологія, № 4. 1998, с. 20.

⁵⁸ Семків, Р. *Своєрідність стрілецької поезії як українського національного міфу...* с. 20.

⁵⁹ Кузьменко, О. *Стрілецькі пісні...* с. 316, с. 319, с. 321.

виокремити низку жіночих образів, котрі доповнюють розуміння традиційних жіночих та чоловічих ролей.

Множина етапів життєвого шляху героя створює доволі типову модель глорифікації чоловіків, проте наскільки пластичним є стрілецький міф, коли мова йде про жінок? Відтак варто детальніше розглянути методологічне підґрунтя аналізу жіночих образів у фольклорних піснях. Основою вибірки проведеного контент-аналізу є 174 віршовані тексти фольклорного походження, видані у 2005 р. у пісенному збірнику «Стрілецькі пісні» за упорядкуванням Оксани Кузьменко. Зважаючи на широкий спектр опрацьованих джерел, саме ця праця пропонує одну із найбільш репрезентативних вибірок творів народної словесності першої третини ХХ ст. Як зазначає Оксана Кузьменко⁶⁰:

У ході підготовки цього видання було опрацьовано друковані джерела: періодику Галичини першої третини ХХ ст., збірники віршів, пісень, календарі, історичну, публіцистичну, мемуарну літературу. Використано рукописи фондів Центрального державного історичного архіву у Львові, Музею братів Лепких у с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл.; Інституту літератури ім. Т.Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського, Інституту народознавства НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології при кафедрі музичної фольклористики Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка, Полісько-Волинського народознавчого центру в Луцьку. Цінні матеріали до збірника взято із домашніх архівів Г. Дем'яна, В. Подуфалого, Є. Луня та інших збирачів народної творчості.

Завдяки аналізу такої широкої вибірки пісень, О. Кузьменко створила жанрову категоризацію пісень, з-поміж якої варто виокремити дві чільні групи. До першої належать: пісні-хроніки, історичні пісні, переробки давніших пісень та маршово-закличні/жартівливо-сатиричні пісні, кожна з яких інфільтрувалася до фольклору через літературні напрацювання або творилася на основі давніших фольклорних надбань. Друга група, серед якої умовно можна виокремити обрядові пісні зі стрілецькими мотивами (колядки, гаївки, стрілецькі пісні, які співають на Зелені свята) та баладні пісні, пов'язана головню із селянським середовищем. Попри те, що ця тематична класифікація

⁶⁰ Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 5-6.

має радше умовний характер, вона пропонує простір для дослідження особливостей висвітлення жіночих образів у стрілецьких піснях різного походження.

Важливою для аналізу також була тенденція до побутування різних фольклоризованих версій однієї і тієї самої пісні, котрі можна поділити на дві категорії: ті, що відрізняються незначними синонімічними змінами (позначені як А₁, А₂...), та ті, що мають у собі суттєву лексичну чи семантичну різницю або варіативність версій музичного виконання (позначені як А, Б, В...). Статистичне представлення жіночих образів враховує головню другу категорію та оминає першу задля збереження репрезентативності вибірки та уникнення зайвих повторень, а кількісна репрезентативність вибірки охоплює 5 пісень-хронік, 52 історичні пісні, 22 переробки давніших пісень, 7 маршово-закличні/жартівливо-сатиричних пісень, 31 обрядові пісні та 57 баладних пісень. Варто зазначити, що одне зі специфічних завдань контент-аналізу полягало у виокремленні додаткових словоформ, які могли бути безпосередньо не пов'язані зі згаданими назвами жіночих образів, як ось «мати», «сестра» тощо. У такий спосіб до підрахунку у всіх категоріях додавалися особливі випадки, а саме — «мила», «четарка», «білявка», «панночки», «наречена», а також антропоніми «Катруся», «Маруся», «Олена», «Ольга». Відтак контент-аналіз передбачав дві основні стадії розроблення графічної репрезентації жіночих образів: формування їхнього списку із паралельним пошуком відповідних словоформ-маркерів та встановлення кількості вживання цих словоформ у текстах.

Образ матері в стрілецьких фольклорних піснях

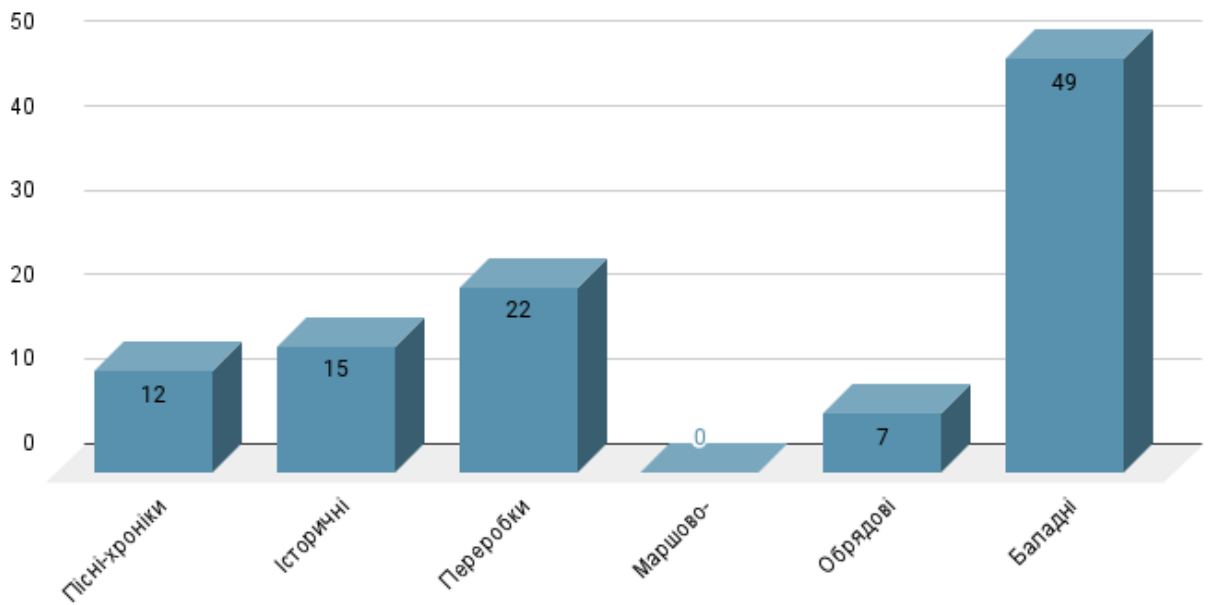

Табл. 1. Образ матері в стрілецьких фольклорних піснях

Контент-аналіз ілюструє кількість слововживань-маркерів на означення різних жіночих образів, отож у піснях-хроніках згадки про матір з'являються 12 разів, в історичних піснях — 15 разів, у переробках давніших пісень — 22 рази, у маршово-закличних та жартівливо-сатиричних — 0 разів, обрядових — 7 разів, а баладних — 29 разів. З-поміж шести обраних категорій словоформи на означення образу матері, а саме «матуся», «мати», «ненька», «жінка» та ін., сумарно вжито 105 разів, що робить його другим за кількістю після «дівчини, що чекає». Як ілюструє перша таблиця репрезентації жіночих образів, баладні пісні і в цьому, і в подальших випадках, будуть вирізнятися інтенсивністю змальовування жінок. Втім, найменшу кількість залучення жіночого образу у стрілецьких піснях можна простежити у маршово-закличних, жартівливо-сатиричних творах. Цікаво, що кількість вживань словоформ-маркерів цього образу всього на 3 позиції відрізняється у категоріях пісень-хронік та історичних піснях, хоча репрезентативність їхніх вибірок є 5 та 52 відповідно. Ця тенденція зумовлена сюжетним наповненням історичних-пісень, які фокусуються здебільшого на воєнних діях.

Образ сестри в стрілецьких фольклорних піснях

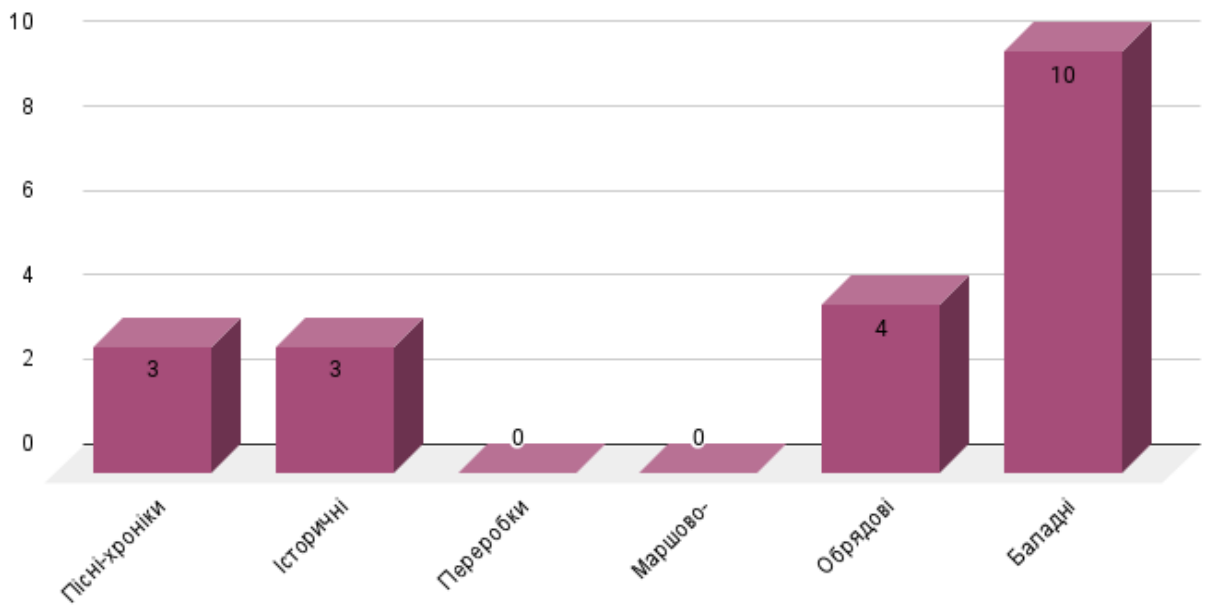

Табл. 2. Образ сестри в стрілецьких фольклорних піснях

За схожою тенденцією до образу матері, кількість слівформ на позначення образу сестри домінує саме в баладних піснях. У піснях-хроніках та історичних піснях слівформи-маркери на позначення сестри можна зустріти по 3 рази в кожній з цих категорій, в обрядових піснях — 4 рази, у баладних — 10, а ось для маршово-закличних/сатирично-жартівливих пісень та переробок давніших пісень посилення на образ сестри не є властивим.

Сумарна кількість апеляції до цього жіночого образу становить 20 слововживань, що є найменшим показником серед усієї вибірки пісень. Це майже у 5 разів менше, ніж показник частоти використання образу матері, та майже у 10 разів менше, ніж той самий показник образу «дівчини, що чекає».

Образ "дівчини, що чекає" в стрілецьких фольклорних піснях

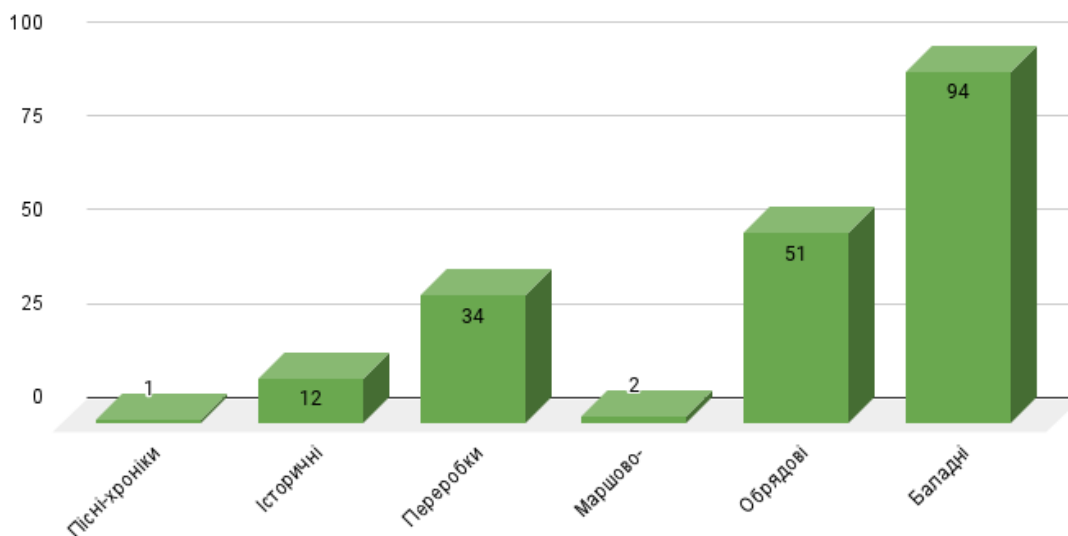

Табл. 3. Образ «дівчини, що чекає» в стрілецьких фольклорних піснях

За частотою появи у стрілецькому дискурсі домінує образ «дівчини, що чекає»: словоформи-маркери, котрі належать до цієї категорії, сумарно зустрічаються 194 рази і займають першість серед інших образів. Втім, цей образ мало представлений у піснях-хроніках та маршово-закличних/сатирично-гумористичних піснях. Згадки про «дівчину, що чекає» частіше з'являються у переробках давніших пісень, обрядових та баладних піснях, а кількість апеляцій до цього образу становить 34, 51 та 94 відповідно, а популярність такого образу частково пов'язана із молодим віком вояків УСС.

У стрілецькому фольклорі не утворилося збірних жіночих образів на кшталт «героїчної медсестри», втім сформувався інший спектр ролей та оповідних перспектив у змальовуванні жінок. Одним із наскрізних є сюжет про «дівчину, що чекає», охоплений відчуттями самотності, смутку, гіркоти розлуки та безпорадності, котрі водночас роблять її образ радше пасивним, обмеженим та недієвим. Жінка не ризикує життям, а перебуває у стані смутку та тривоги

про долю свого кохання, здебільшого залишаючись іммобільною. Відтак дискурсивні практики творять образ дівчини, замкненої у лабіринті вибору свого майбутнього чоловіка. Наприклад, пісня «Прощай, дівчино, прощай, єдина» наділяє голосом героїню, покинуту своїм коханим: «Розпрощалися та й розійшлися/Козак поїхав на війну/А мене, нещасну молоду дівчину,/Раз на вік-віки покинув»⁶¹. Образ дівчини як «осолоди в воєнному терпінню»⁶² демонструє традиційний погляд на гендерні ролі, коли вона виступає головно об'єктом романтичного зазіхання стрільця. Її роль пов'язана здебільшого із дотриманням обіцянки чекати чоловіка із війни, іноді цей сценарій спрацьовує, і закохана пара возз'єднується⁶³, в інших випадках стрілець страждає від вибору дівчини, зробленого не на його користь⁶⁴. Також можливі комбінації втрати романтичного інтересу одне до одного⁶⁵ чи смерті вояка⁶⁶. У такий спосіб гендерні ролі є вододілом жіночого дискурсу в стрілецьких піснях, що надає образам дівчат радше сентиментального забарвлення. «Дівчина, що чекає» є джерелом розради та життєвої енергії для вояка, його ностальгійного розважання про минуле життя, а її образ здебільшого сповнений смутку за стрільцем, попри те, що ідеалізоване зображення стрілецького кохання доповнюють альтернативні наративні схеми розриву пари.

61Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 477.

62Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 259.

63Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 265.

64Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 263.

65Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 270.

66Кузьменко, О. Стрілецькі пісні... с. 215.

Образ дружини / вдови в стрілецьких фольклорних піснях

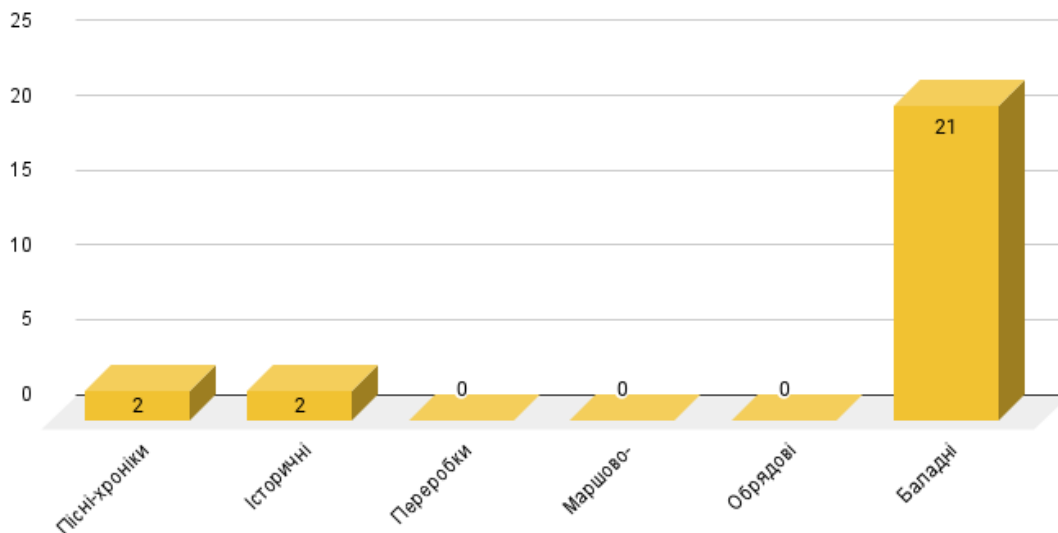

Табл. 4. Образ дружини/вдови в стрілецьких фольклорних піснях

Образ дружини/вдови домінує головно в баладних піснях, чим не порушує тенденції до найбільш частого змальовування жіночих образів саме у цій категорії пісень. Сумарна кількість слововживань, асоційованих із образом дружини/вдови становить 25, що ставить його на четверте за популярністю місце у апеляції до жіночих образів у стрілецькому фольклорі. Порівняно з образом «дівчини, що чекає», група дружина/вдова має незначну перевагу, проте згадки про цей образ геть відсутні у переробках давніших пісень, маршово- закличних/жартівливо-сатиричних та обрядових піснях, що робить його присутність у стрілецькому фольклорі доволі непомітною.

Образ стрілиці в стрілецьких фольклорних піснях

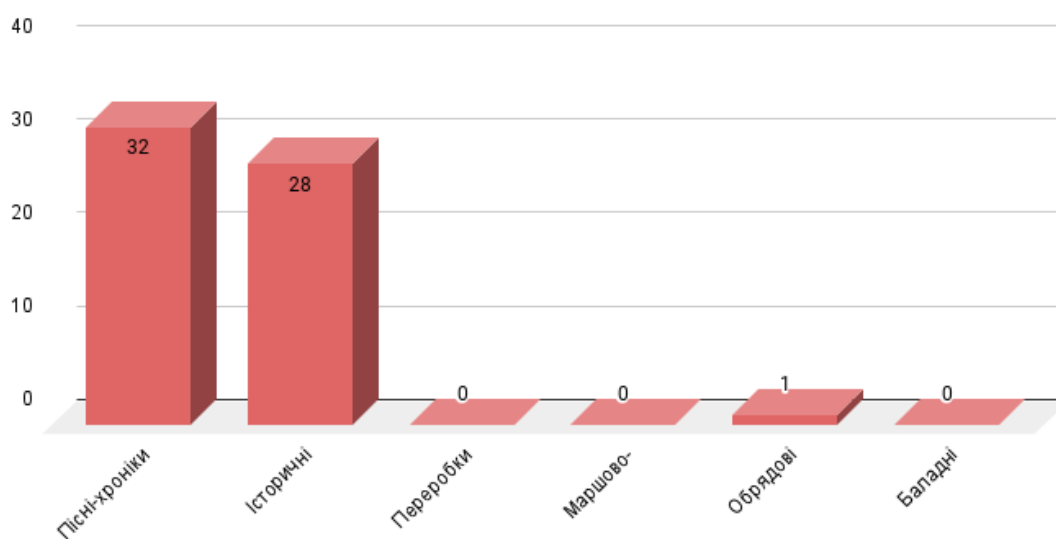

Табл. 5.
Образ стрільчині в фольклорних піснях УСС

Кількісна репрезентація образів стрільчинь переважає у піснях-хроніках та історичних піснях, з 32 та 28 маркерами-словоформами, що вказують на прізвища чи імена діячок. Якщо пісні-хроніки розширюють спектр стрільчинь, згадуючи Олену Степанів, Софію Галечко, Гандзю Дмитренко чи Ірену Кузь, то історичні пісні фокусуються головно на Олені Степанів і оминають багатьох інших жінок, що служили в УСС. Коли мова йде про обрядові пісні, згадку про неназвану четарку» можна кваліфікувати як маркер жіночого стрілецького образу. Загальна частота апеляції до образу стрільчинь становить 61 слововживання з-поміж 6 категорій. Відтак образ стрільчині кількісно представлений третім серед інших жіночих образів у стрілецькому фольклорі.

Порівняно зі збірним образів «дівчини, що чекає», більш активними та дієвими змальовується жіноцтво УСС. Хоч і варто зазначити, що однозначного ставлення до жінок в легіоні не було. У своєму листі до Івана Боберського, надісланого у 1915 р., Дмитро Вітовський, сотник УСС та начальний командант УГА, описує присутність жіноцтва у легіоні:

Усе вже в сотні маю: доброго кухаря, кравця, шевця, хор, бракує лишень ще кілька гарних стрільців жіночої статі. Але в цій справі ще не запало в сотні остаточне рішення, нема

ще згоди. Одні тримають мою сторону, антифеміністичну, інші бажали б вже мати між собою ту красну половину. Поки не буде згоди, доти не прийму до сотні ніякої, навіть найгарнішої стрілиці⁶⁷.

Втім, «антифеміністична» оптика стрілецького військового командування не перешкодила глорифікації жінок, чії постаті потім стали частиною жіночої міфу УСС, а згадки про жінок, які були брали участь у боях, таки фігурують у віршованих текстах. Однією із небагатьох пісень- хронік, що безпосередньо змальовує роль та долю жінок в УСС, є «В дев'ятьсот штирнастім році, як жнива зачались»⁶⁸. На противагу типовим глорифікаційним сюжетам про військове життя стрільців-чоловіків, цей віршований текст фокусується головню на жіночих постатях, зокрема Олені Степанів, Софії Галечко, Павліні Михайлишин, Гандзі Дмитренко та Ірені Кузь. Текст починається з розповіді про студентські роки дівчат, їхні початкові обов'язки, пов'язані із доглядом за пораненими, перехід до боїв на фронті та завершується розповіддю про полон Олени Степанів, її перебування у Ташкенті. Ця пісня зосереджується на хронічному викладі подій, що характеризують бойовий шлях жінок в УСС, і має радше описовий характер, але вона вписує імена жінок у стрілецький міф, створює панорамний розгляд участі жіноцтва в легіоні.

На противагу до «В дев'ятьсот штирнастім році, як жнива зачались», низка віршованих текстів «Ой дівчина молоденька пригнула калину», «Ой на горі, на Маківці, кували зазулі», «Ой на горі на високій зозуленька кує», «Ой на горі на високій пшениця хвилює», що побутували на Передкарпатському Подністров'ї, Покутті та Надсянні, допомагає детальніше розглянути сентиментальну складову образу Олени Степанів. У цій низці пісень героїня зображена через порівняння її героїні з категоріями товаришки та матері, що є спільним мотивом цих віршованих текстів:

А молода Степанівна з хлопцями воює,

67 Ріпецький С., Лепкий Л., Луців Л. *За волю України. Історичний збірник УСС: в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914–1964*. Нью Йорк: Видання Головної Управи Братства Українських Січових Стрільців, 1967, с. 279.

68 Ріпецький С., Лепкий Л., Луців Л. *За волю України...* с. 321.

Б'ються стрільці, ллється, ллється кровця,
Вона бандажує.
Бандажує, завиває стрілецькі рани,
Добра була Степа-, Степанівна,
Ще ліпша від мами.
Наша мати добра була — вона породила,
Степанівна ліпша, ліпша була,
Бо край боронила.⁶⁹

У класичній праці з філософії фемінізму Друга стаття», що була опублікована в 1949 р., французька письменниця та філософиня Симона де Бовуар зазначає: «Жінка виключена з військових походів, і це, певно, найгірше прокляття, що тяжіло над нею: адже людина вивицилася над твариною не тим, що дає життя, а тим, що ризикує життям: ось чому людство віддало перевагу не тій статі, котра народжує, а тій, котра вбиває»⁷⁰. Образ стрільчині підноситься над образом матері, а прізвища головно Олени Степанів, Софії Галечко та Гандзі Дмитренко вказують на чітке розмежування гендерних ролей. Ймовірно, майбутню глорифікацію стрільчинь у націоналістичному дискурсі, що віддзеркалюється, наприклад, у п'єсах «Софія Галечко» учасника Пресової Квартири УСС Миколи Угриня-Безгрішного чи «Олена Степанівна» письменника Олеся Бабія, почасти можна трактувати утворенням окремого, жіночого крила стрілецького міфу.

⁶⁹ Ріпецький С., Лепкий Л., Луців Л. *За волю України...* с. 330.

⁷⁰ Симона де Бовуар. *Друга стаття*. Київ: Основи, 1994, с. 75.

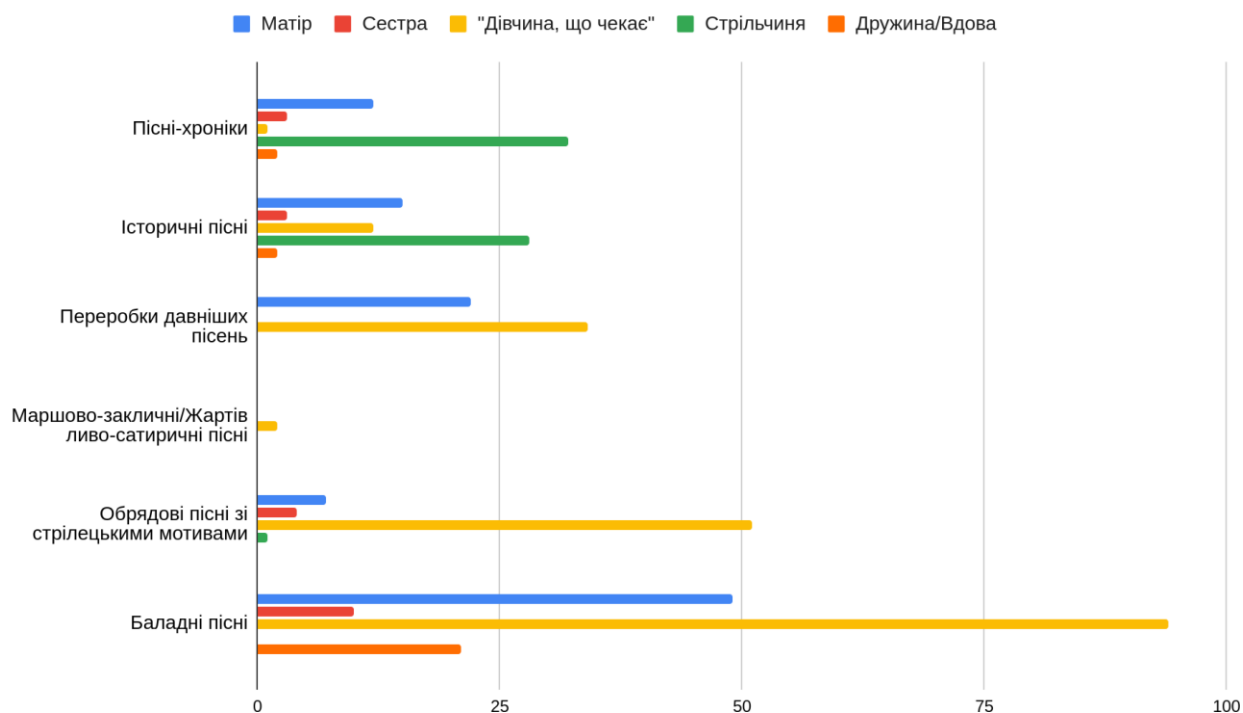

Табл. 6. Жіночі образи у фольклорних піснях УСС

Дослідження наративних особливостей змалювання жінок у поезії ілюструє п'ять найповніших висвітлених жіночих образів, а саме – матір, сестра, «дівчина, що чекає», «стрільчиня», «дружина/вдова».⁷¹ Якщо критичний дискурс-аналіз пісень допоміг сформуванню п'яти головних образів, то контент-аналіз дав змогу простежити кореляцію між жанровим поділом та кількісною репрезентацією жінок у сформованій вибірці віршованих творів. Зважаючи на поділ пісень за впливом на їхнє творення з боку позаселянського та селянського середовищ, можна виокремити кореляцію між кількістю висвітлення образів «дівчини, що чекає» та походженням віршованих текстів.

Аналіз фольклорних пісень УСС дає змогу виокремити п'ять головних жіночих образів: «дівчини, що чекає», стрільчині, матері, сестри та вдови/дружини; кожен з них доповнює головний наративний сюжет про козака/лицаря стрільця. У більшості пісень збірні жіночі образи є пасивними, тривожними та вразливими супроти воєнного насильства, проте фольклорний

⁷¹ Статистична репрезентація не враховує категорію образу «донька», бо вона ця словоформа вживалася менше трьох разів у всій сукупності пісень.

репертуар УСС також доповнюють висвітлення Олени Степанів, Софії Галечко, Гандзі Дмитренко чи Ірени Кузь. Ця тенденція показує соціальну природу гендерних ролей, позаяк впровадження нової, військової ідентичності жінок означало пристосування суспільства до несподіваної і непередбачуваної зміни гендерних ролей, про що наголошувала Мері Луїз Робертс⁷². Катаклізм, що затягнувся на чотири роки, перевтілював жіночу ідентичність, а жінки на війні знайшли, хоч і відносно кількісно незначну, репрезентацію у фольклорних стрілецьких піснях.

⁷² Roberts M. L. *Civilization without sexes*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1994, p. 33.

РОЗДІЛ III.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК В УГА

Жовтневий маніфест Карла I, що вийшов у 1918 р., почав процес перетворення Австро-Угорської імперії на федерацію. Вже у листопаді 1918 р. українці перейняли владу у Східній Галичині: вони похапцем формували перші загони Української Галицької армії — війська державного формування, що йменувалося Українською Державою, а з 13 листопада 1918 р. — Західноукраїнською Народною Республікою⁷³. Жінки не входили до складу політичної чи військової еліти ЗУНР, президентом новоствореної держави став посол до австрійського парламенту Євген Петрушевич, а до Начальних вождів УГА належали полковники Дмитро Вітовський, Гриць Коссак, Гнат Стефанів, генерали Михайло Павленко, Олександр Греков, Мирон Тарнавський, Осип Микитка⁷⁴.

До українсько-польської війни долучилися жінки-прихильниці української державності з двох груп: колишні військові Австро-Угорської імперії з УСС та представниці цивільного населення. За приблизними списками, скомпонованими за спогадами членів Комітету Виконавців Листопадового чину, до захоплення влади у Львові належали студентки Боярська, Волянська Цецилія, Гладилевич Катря, Гнатюк Ірина, Дичковська Цецилія, Кохановська М., Кривокульська, Ластовецька, Ступницька Галя, Нагірна Сяся, урядовиця Марцюківна Марія, хорунжа УСС Степанів Олена⁷⁵. Серед них також можна знайти гімназистку Теклю Харітон Мосору, котра брала участь у захопленні влади на Рогатинщині⁷⁶. Ця статистика не охоплює всіх жінок, котрі безпосередньо чи опосередковано сприяли становленню ЗУНР. Проте у міжвоєнний час Мілена Рудницька спробувала зібрати всі дані про

⁷³ Лозинський М. *Галичина в рр. 1918 – 1920*. с. 42-43.

⁷⁴ Татомир В. *Юнацтво в обороні рідної землі*. Філадельфія: Молода просвіта ім. митрополита А. Шептицького, 1960, с. 158.

⁷⁵ Гуцуляк М. *Перший листопад 1918 р. на західних українських землях*. Нью-Йорк, Ванкувер: Kiev Printers, 1973, с. 154-155.

⁷⁶ Гуцуляк М. *Перший листопад 1918 р. на західних українських землях*, с. 158.

жінок, які були причетні до УГА, — за її списком, жінок в УГА було 89⁷⁷. Попри спроби окреслити участь жінок у військово-політичному житті новоствореної держави, можна стверджувати, що вони залишилися на периферії військових структур ЗУНР до її повного завоювання в липні 1919 р.

Жінки були залученими до українсько-польської війни від самого її початку. Після першолистопадових подій військові УСС мали негайно перейняти охорону міста за наказом Військової Генеральної Команди та прибути до місця виконання обов'язків пополудні першого листопада.⁷⁸ Проте передбачений план не спрацював: вони запізнилися на два дні і увійшли до міста зі сторони Сихова тільки 3 листопада 1918 р. У своїх спогадах старшина УСС Дем'ян Пеленський згадував: «Ледве рушили відділи УСС-ів із Сихова, як до сот. Букшованого зголосилася якась жінка, з вигляду міщанка, і передала йому письмо. Був це наказ української військової команди зі Львова. Як дивний був спосіб передачі цього наказу, так ще дивніший був його зміст».⁷⁹ У документі не було дати та не йшла мова про ситуацію на польському боці, що могло вказувати на некомпетентність автора або поспіх. Втім, жінки були затребувані не тільки як зв'язкові чи розвідниці. У звіті з Долини вказували, що станом на 2 листопада 1918 р. були «необхідні: офіціантка, поштова, телефоністка...».⁸⁰ Відтак утворення української адміністрації в Східній Галичині та ведення війни вимагали цивільних людей, котрими часто ставали саме жінки.

Мілена Рудницька зазначала, що українські жінки не були готовими скористатися своїми політичними правами рівності з чоловіками.⁸¹ Наприклад, у травні 1919 р. Олена Степанів, на той час четарка УГА, не змогла сформувати додатковий жіночий відділ на вимогу начальника штабу при Начальній команді

77 Рудницька М. Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту // Жінка. Львів, 1935. с. 12–14.

78 Гуцуляк М. *Перший листопад 1918 р. на західних українських землях*, с. 113.

79 Там само, с. 119.

80 Звіт з Долини // *Літопис Червоної Калини*. Вип. №7-8. Львів, р. 1930, с. 30.

81 Рудницька М. *Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту* // Жінка. Львів, 1935, ч. 21, листопад 1935, с. 2.

УГА полковника Віктора Курмановича, позаяк селянки відмовилися⁸². У своїх спогадах з 1935 р. вона також писала про негативне ставлення до обов'язкової мобілізації жінок до війська: «А ще одно — чи всі жінки (подібно як чоловіки) хочуть стати вояками? Думаю — ні.»⁸³ Подібне відбувалося під час Першої світової війни: хоч емансипаційні процеси створювали нові можливості для реалізації жінок на війні, традиційні уявлення про чоловічі та жіночі обов'язки та ролі впливало на залучення жінок до воєнного конфлікту. З позиції жінок мова про рівноправність у мілітарних структурах також не йшла. Незважаючи на мотиви своєї воєнної та політичної активності, жінки діяли за принципами тих ідей, які дослідниця Марта Богачевська-Хомяк називала «прагматичним фемінізмом»⁸⁴ Галицьке суспільство не було готове до систематизованих нововведень посеред боїв українсько-польської війни. Більшість українських жінок і чоловіків у Східній Галичині підтримували консервативний розподіл гендерних ролей, а спроби залучення жіноцтва до військових формувань мали радше стихійний та імпульсивний характер, продукований воєнним часом. Саме через подвійний суспільний тиск жінки, які зрештою ставали частинами фронтових команд, мали значні проблеми при вступі до лав УГА.

Репрезентація жінок під час українсько-польської війни одночасно відображала традиційні уявлення галицького суспільства і утверджувала традиційний розподіл ролей на війні. Образ медсестри — романтичної, героїчної та сміливої волонтерки — став ключовим жіночим образом періоду українсько-польської війни. Як зазначає британська дослідниця Крістін Галлет, саме героїзм та сміливість були головними рисами через які репрезентували медсестер під час Першої світової війни, а ідеалізований образ санітарної служби доповнював образ патріотичної фемінінності.⁸⁵ Відтак під час

82 Степанів О. *Жінка-вояк* // Олена Степанів — Роман Дашкевич. Спогади і нариси / Упор. Галина Сварник, Андрій Фелонюк. Львів: Піраміда, 2009, с. 82.

83 Степанів О. *Жінка-вояк* // Олена Степанів — Роман Дашкевич. Спогади і нариси, с. 81.

84 Богачевська-Хомяк М. *Білим по білому. Жінки у громадському житті України 1884–1939*. Львів: Український Католицький Університет, 2018, с. 40.

85 Hallett, C. *Veiled Warriors: Allied Nurses of the First World War*. Oxford University Press, 2014. pp. 4-16.

українсько-польської війни викристалізувався образ патріотичної жінки, котрий доповнював, ба навіть заперечував, героїчний наратив про стрільчиню, що його втіленням були Олена Степанів та Софія Галечко. Зокрема образ санітарки під час українсько-польської війни перегукувався із тим, що творився у Галичині у часі Першої світової. У оповіданні про шпиталь Української самаритянської допомоги колишня сестра-жалібниця Галина Матвійчукова описувала захоплення молодой медсестри від перших днів служби «Це переломова хвиля в мойому житті. Я братиму участь у війні, в творенні нової сторінки нашої історії. Я станула на власні ноги, а переді мною відповідальність за здоровля соток людей».⁸⁶

Втіленням образу героїчної медсестри в УГА була Ірина Шмігельська-Климкевич. Вона була причетна до війська від початку його заснування: Шмігельська-Климкевич зголосилася допомагати в львівській ратуші у перші дні листопадового чину, а після зайняття міста польським військом перейшла на роботу в епідеміологічний шпиталь у Бережанах. Згодом клопотала про своє переведення на фронт, але отримала відмову від Начальної Команди УГА⁸⁷. Тільки завдяки протекції отамана Долуда Шмігельська-Климкевич стала команданткою санітарного відділу у Козацькому Загоні ім. Гонти, а згодом перейшла на посаду санітарного шефа 1 куреня Х бригади 1 корпусу УГА⁸⁸. У її характеристиці, що вийшла в «Календарі Червоної Калини на 1925 р.», так змальовували її професійні обов'язки, «Сама вона переводила мародвізиту⁸⁹, сама рішала, кого післати до шпиталю, кому дати «Dienstoffrei», сама переводила перші найконечніші операції»⁹⁰. Втім, медсестрі забороняли «пхатися» до бойової лінії⁹¹. Разом із чоловіком, старшиною УГА Михайлом Климкевичем,

86 Матвійчукова Г. *Перші ранені* // Літопис Червоної Калини. Вип. №4. Львів, 1931, с. 10.

87 С. Ш. *Санітарний шеф Козацького Загону ім. Гонти* // Календар Червоної Калини на 1925. Львів, Київ, 1924, с. 60-62.

88 С. Ш. *Санітарний шеф Козацького Загону ім. Гонти*, с. 60-62.

89 Медичний огляд словенською.

90 Там само, с. 60-62

91 Там само, с. 61.

Ірина Шмігельська-Климкевич також писала спогади про українсько-польську війну. Вони виходили у «Літописі Червоної Калини» та «Календарі-Альманасі Червоної Калини»⁹². У них авторка фокусувалася переважно на історії козацького загону ім. Гонти та своїх досвідах у ролі санітарного шефа. Через часті публікації про її діяльність, образ Ірини Шмігельської-Климкевич став показовим для висвітлення досвідів медсестер в УГА.

Саме матеріали Ірини Шмігельської-Климкевич стали головним джерелом розуміння, які обов'язки жінки виконували в УГА та ким вони були. У жовтневому випуску газети «Діло» за 1936 р. можна знайти її відозву з проханням до жінок відгукнутися і подати адреси до листування: «Мені залежить на: курінних лікарках, командантах сотенних санітетів, санітетках, сестрах-жалібницях у польових шпиталях, на тих, що працювали в обозах, інтендантурах, військових канцеляріях, сотенних кухнях і т. п.»⁹³. Саме з цими відомостями працювала Мілена Рудницька при складанні свого списку жінок в УГА. Матеріали І. Шмігельської-Климкевич дали поштовх до створення основної джерельної бази про жінок в УГА, а її спогади були важливою складовою стрілецьких текстів.

Прихильниці ЗУНР, а згодом ЗОУНР (Західній Області Української Народної Республіки) послуговувалися не тільки патріотичними спонукання доєднатися до державницького руху українців, що часто не висвітлювали пресові матеріали. З одного боку, як і санітетка УГА Галя Матвійчукова, молоді дівчата зголошувалися допомагати, плекаючи в собі ідеалізоване патріотичне прагнення бути корисними⁹⁴. Вони долучалися до фронтових загонів УГА та українського запілля, ставали машиністками, писарками телефоністками чи телеграфістками у військових канцеляріях; були медсестрами у санітарних

92 Шмігельська-Климкевич І. З моїх споминав (Виймок з історії козацького загону ім. Гонти) // Календар Червоної Калини, 1925, с. 97-99.

Шмігельська-Климкевич І. Мітинг. Воєнний спомин // Календар Червоної Калини, 1931, с. 92-96.

Шмігельська-Климкевич І. Низка споминів про от. Кирила Карася // Календар Червоної Калини, 1928, с. 153—155.

93 Шмігельська-Климкевич І. Новинки // Діло. 7 жовтня 1936, с. 5.

94 Матвійчукова Г. *Спомини сестри-жалібниці* // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931.

частинах; працювали у господарських відділах (здебільшого на кухнях)⁹⁵. Наприклад, на той час хорунжа УГА, Олена Степанів, була начальницею канцелярії в бригаді сотника Остапа Луцького.⁹⁶ З іншого боку, жінки мали більш прагматичні міркування — вони хотіли залишатися поряд зі своїми братами, родичами-чоловіками чи нареченими, відтак часто їх переводили в ті команди, де вони мали знайомих чоловіків⁹⁷. Якщо жінки відчували потребу у вступі до УГА, злагодженої політики щодо їхньої мобілізації не було. Ба більше, часто жінки не мали можливостей пройти необхідний військовий вишкіл чи здобути затребуваний фах, що зменшувало потенційну вагу їхнього внеску в очах військових старшин. Це створювало додаткові бар'єри для жінок і зміцнювало вплив традиційних гендерних ролей на розподіл влади у мілітарних структурах ЗУНР.

У часі українсько-польської війни присутність жінок на фронті могли трактувати як причину зниження боєздатності військових формувань. Показовим став перехід військ УГА за Збруч влітку 1919 р. У своїх споминах Степан Шухевич згадував нарікання стрільців про надто велике містя, яке, за їхніми свідченнями, під час передислокації на возах займали жінки-військові. Стрільці були невдоволені, що «старшини возяться «з бабами»⁹⁸. Після цих скарг Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич заборонив набирати нових жінок до фронтових формації УГА, а всі жінки-військові, що уже служили в командах, мали покинути свої обов'язки⁹⁹. Перехід на Велику Україну також став випробуванням з позиції деморалізації війська. Степан Шухевич вказував на випадки, коли українські селянки із зайнятих польським військом територій агітували стрільців повертатися додому: «На щастя все те,

95 Рудницька М. Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту // Український Прапор. Відень, 1919. 1 листопада, с. 12-14.

96 Шухевич С. *Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). I частина*. Львів: Червона Калина, 1929, с. 126.

97 Шухевич С. *Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). III частина*. Львів: Червона Калина, 1929, с. 17.

98 Шухевич С. *Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). III частина...* с. 17.

99 Там само, с. 17.

що було слабше духом, лишалося по дорозі в Галичині, або вивтікало негайно при переході за Збруч; стрільці, що лишилися на Великій Україні, це був вже гарний, і можна сказати, добірний матеріал»¹⁰⁰. Перехід за Збруч продемонстрував, наскільки несприятливим було військове середовище для жінок (головно селянок), що їх вбачали неправними у воєнному ремеслі; тягарем без достатньої прихильності до становлення самостійництва у ЗОУНР (Західній Області Української Народної Республіки).

Проте з огляду на обмежені ресурси уникнути мобілізації молодих (часто — неповнолітніх) дівчат було складно. У 1919 р. була сформувана четверта сотня так званого Залізного загону на чолі із четарем УСС Іваном Сіяком та хорунжою Марусею Кривівною¹⁰¹. Репрезентація цього загону мала радше нейтральне або негативне забарвлення у стрілецьких текстах, головно через суперечливу постать Івана Сіяка: влітку 1919 р. після поразки в бою він потрапив у полон до більшовиків і перейшов на їхню сторону; подальшу долю жінок-військових Залізного Загону відтворити складно. Небагатьом з ним, як ось гімназистці Теклі Харитон Мосорі, вдалося втекти. Вона повернулася назад до Галичини разом зі своїм чоловіком, січовим стрільцем Юліяном Мосорою¹⁰². Роман Зубик назвав деякі з причини поразки загону: «Скупчення значної кількості недовихколенних аспірантів-стрільців, дівчат і старшин... та введений самим командантом звичай демократичного вічування і цькування стрільців проти старшин ослаблював його бойову вартість»¹⁰³. Втім, якщо поразка Залізного Загону вкотре підкреслювала негативне висвітлювання жіночої діяльності у військових структурах, вона стала черговим прикладом активного адаптивного характеру жіночої діяльності; продемонструвала, що жінки не були пасивними жертвами.

100 Шухевич С. *Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). III частина.* с. 44.

101 Зубик Р. *Окремий Залізний Загін // Літопис Червоної Калини.* Львів, травень 1930, с. 19-20.

102 Мосора Т. Х. *Життєпис // Перший листопад 1918 року на Західних землях України / М. Гуцуляк; Нью-Йорк, Ванкувер: Комітет видавців Листопадового чину, 1973, с. 356-357.*

103 Зубик Р. *Окремий Залізний Загін // Літопис Червоної Калини.* Львів, травень 1930, с. 20.

З польської сторони залучення цивільного населення, зокрема жінок, до запілля та фронтових дій мало інституційне осердя, у той час, коли українські жінки діяли здебільшого розрізнено й стихійно. У часі перейняття влади у листопаді 1918 р. українки добровільно займалися розвідкою, вістуючи українцям новини з захоплених польським військом, районів Львова. Проте цієї підтримки не було достатньо для забезпечення своєчасної комунікації між різними загонами УГА. На противагу, у грудні 1918 р. у Львові польки створили Добровольчий жіночий легіон (*Ochotnicza Legia Kobiet*) — формування, у котрому жінки згруповано брали участь у боях за місто (Цікаво, що в листопаді 1918 р. у польському часописі «*Pobudka*» вийшов відгук, в якому чоловіків викликали до зброї, а жінок — допомагати чоловікам¹⁰⁴). Легіон містив у собі три окремі типи обов'язків: 1) бойові (на випадок сутичок з українцями жінки зобов'язувалися збройно брати у них участь); 2) цивільна охорона (без обов'язкового збройного втручання); 3) кур'єрська служба¹⁰⁵. Краща зорганізованість у мобілізації жінок до війни стала основою для їхнього подальшого залучення у конфліктах, відтак Добровольчий жіночий легіон діяв у час польсько-радянської війни, брав участь у боях за Варшаву та Вільнюс¹⁰⁶.

За наявними статистичними даними, на нього відгукнулися декілька сотень польок¹⁰⁷, які виконували різні обов'язки, проте з кінця 1918 р. польська преса почала активну міфологізацію їхньої участі у війні. Як і українки, польки допомагали на кухнях, служити розвідницями чи канцеляристками. Проте у 1918–1919 рр. у польській пресі починають дедалі частіше писати про те, що Львів залишився польським містом завдяки внеску саме жінок та дітей. Як зазначає Оксана Винник, міфологізація участі жінок та дітей у конфлікті знайшла своє втілення у створенні вулиць «Львівських дітей» та «Легіонів», а також плануванні цвинтаря «Оборонців Львова» та відкритті художньої

104 *Odezwa kobiet polskich // Pobudka*. 1918, 3 listopada, s. 2.

105 Kiedrzyńska W., *Zarys Historii Wojennej OLK (Ochotniczej Legii Kobiet)*. Warszawa, 1931, s. 12.

106 Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A. *Kobiety w obronie Warszawy. Ochotnicza Legia Kobiet (1918–1922) i Wojskowa Służba Kobiet ZWZ-AK (1939–1945)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. 2016, s. 180.

107 *Polska akcja sanitarna // Kurjer Lwowski*. 1918, 1 grudnia, s. 3.

виставки «Оборона Львова і Східних Кресів»¹⁰⁸. Відтак гендерування українсько-польського конфлікту в першу чергу ґрунтувалося на творенні національних міфів та змальовуванні різних підходів до мобілізації жінок з української та польської сторін.

Натомість з української сторони переосмислення досвідів польських легіоністок почалося вже у міжвоєнний період. У своєму оповіданні «Дід Опанас», опублікованому в 1936 р., хорунжа та санітетка УГА Ірина Шмігельська-Климкевич відтворила мобілізацію найстаршого вояка Козацького Загону ім. Гонти¹⁰⁹, котрий добровільно зголосився до війська після розмови з хорунжим УГА. У діалозі останній згадував про польських легіоністок, що формували окремі курені, мали військовий одяг і були добре озброєні. Розмова стосувалася українських дезертирів, оскільки чимало з них поверталися додому після своїх перших боїв до роботи в полях. Один із них ймовірно був сином Опанаса. Протиставлення дезертирства українських чоловіків і героїзації польських жінок комбатанток можна трактувати як частину маскулінної риторики про традиційні гендерні ролі, відповідно до якої образ дінок у війську використовувався, щоб надихнути чи присоромити чоловіків. Як наслідок, байдужість до воєнних дій українських чоловіків могла стати джерелом суспільного засудження, позаяк навіть жінки із ворожого війська зголошувалися до спільної справи.

Глорифікація жіночих образів зі сторони ворога могла спонукати чоловіків гуртуватися у межах спільної системи націоналістичних цінностей, котрі спиралися головно на традиційні гендерні ролі. Мова про нормалізацію присутності жінок у військових структурах у ролях комбатанток не йшла, а ідеалізовані образи санітеток та сестер-жалібниць оберталися довкола чільної ідеї про «згладжування болю, завданого війною»¹¹⁰. До того ж глорифікація

108 Винник О. *Повсякдення війни : цивільне населення Східної Галичини впродовж україно-польського конфлікту 1918–1919 років* // Дух і літера. №20, с. 83.

109 Шмігельська-Климкевич І. *Дід Опанас* // Літопис Червоної Калини. Львів, 1933. липень-червень, с. 19-21.

110 Галушчинський М. *З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915*, с. 71.

стосувалася у першу чергу стрілецької преси, у споминах залишалися асоціації жінок із поразкою. На противагу цьому, тексти у пресі реконструювали українсько-польську війну з акцентом на сприятливість середовища січових стрільців до жінок. Зрештою, жіночі наративи періоду УГА як під час українсько-польської війни, так і в міжвоєнний період, стосувалися сестер-жалібниць, котрі зменшували насильство, а не вдавалися до нього. Возвеличування жінок, зокрема Олени Степанів, Ірини Кримкевич-Шмігельської, перетворило їх на символи національної боротьби, проте це також могло сприяло мобілізації чоловіків і подальшому протиставленню маскулінності та фемінінності з позиції традиційного розподілу гендерних ролей. Відтак підтримувалася усталена думка, що військовий обов'язок є головно частиною чоловічої суспільної ролі.

Символічність гендеру особливо яскраво проявилася на зламі воєнного та мирного періодів у Східній Галичині. З одного боку, під час українсько-польської війни жінки асоціювалися з тягарем та деморалізацією військових структур, що де-факто перетворювало їх на причини та джерела поразки. Намагання військових еліт ЗУНР врегулювати жіноче питання: заборонити збройну службу жінок на фронті чи навпаки заохотити мобілізацію серед селянок не мали однозначних наслідків. З іншого боку, конкретні жіночі образи Олени Степанів чи Ірини Шмігельської-Климкевич стали частиною націоналістичного дискурсу УГА.

Протиставлення маскулінності та фемінінності у текстах стрільців призвело до створення двох узагальнених ідеалізованих типів жінок — сестри-жалібниці та жінки з фронту. Обидва з них репрезентувалися у вимірі традиційних гендерних ідентичностей, а переосмислення бар'єрів, з котрими зустрічалися жінки різних середовищ при вступі до УГА, не стали пріоритетними для стрілецького дискурсу про жінок у час українсько-польської війни та міжвоєнний період. Втім, глибшого дослідження потребують пресові

матеріали, пов'язані з жіночими репрезентаціями в УГА, позаяк саме протягом 1918–1919 рр. у стрілецькому дискурсі викристалізовується образ медсестри.

РОЗДІЛ IV.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК У СТРІЛЕЦЬКІЙ ПРЕСІ НА ПРИКЛАДІ ВИДАВНИЦТВА «ЧЕРВОНА КАЛИНА»

Важливу роль у переосмисленні воєнних досвідів для галицького суспільства у міжвоєнного період відіграла видавнича кооператива «Червона Калина» (ЧК), видання котрої публікували ветерани УСС та УГА. З початку свого заснування в 1921 р., ЧК спорадично залучала жіночі досвіди до воєнного дискурсу своїх часописів. Однак наприкінці 30-х це змінилося: динаміка у висвітленні досвідів жінок з фронту у стрілецьких виданнях сягнула свого піку вже після 1935 р., зокрема на шпальтах ЛЧК та історичного календаря-альманаха ЧК. Цикл статей «Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р.» колишнього полковника УНР Михайла Середи, що виходив у ЛЧК з вересня 1937 р. до січня 1938 р., чи не найяскравіше ілюструє цю тенденцію¹¹¹. Втім зростаюча увага до жінок у війську не свідчила про зміну традиційного зображення жінок у війні. Більшість текстів «Червоної Калини» стосувалися сестер-жалібниць чи жінок з санітарних частин, натомість жінки на бойових позиціях, як-от Українські січові стрільчині, залишалися фактично невидимими на шпальтах стрілецької ветеранської преси.

Після закінчення боротьби на національну незалежність колишні військові УСС та УГА продовжили створення літературного та історіографічного спадку¹¹². Ветерани легіону УСС і УГА активно писали як спогади, так і історичні нариси і літературні твори, присвячені періоду війни. Більшість цих праць було опубліковано у видавництва «Червона Калина», яке

111 Середа М. *Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р.* // Літопис Червоної Калини. Вип. №9, 10, 11, 12, 1. Львів, 1937-1938.

112 Стрілецький дискурс міжвоєнного періоду фокусувався головно на концепції визвольних змагань. Цей термін вперше вжив В'ячеслав Липинський у 1917 р. у програмному тексті Української демократично-хліборобської партії¹, але згодом значення словосполучення в науковому дискурсі набуло суперечливих трактувань. Попри те, що немає історіографічного консенсусу щодо часових меж поняття «визвольні змагання», це дослідження спирається на розрізненні понять «Українська революція» (1917–1920 рр) та «українські визвольні змагання» (1917–1921 рр), котре І. Лисяк-Рудницький запропонував у праці «Нариси з історії нової України».

виникло у 1920 р. До її заснування були причетні у першу чергу колишні військові. Старшина УСС та УГА Роман Купчинський редагував перші видання кооперативи, аж допоки командир кінноти УСС Лев Лепкий не замінював його на цій позиції до Другої світової війни; сотник УСС та УГА Осип Навроцький став головним директором. Разом із ним до Управи «Червоної Калини» входили особистий ад'ютант останнього Начального вождя УГА Осипа Микитки — Петро Постолюк, четар УГА — Михайло Матчак, Лев Лепкий, старшина УСС та УГА — Іван Тиктор, хорунжий 5-ї сотні Легіону — Петро Пасіка¹¹³. Преса та публіцистика ЧК стали простором для формування дискурсу національної ідентичності, а головною її метою було інформування української громади про боротьбу за державність часу визвольних змагань¹¹⁴. Роки її функціонування охоплюють більшу частину міжвоєнного періоду: у 1921–1939 рр. «Червона калина», окрім десятків романів, спогадів, календарів та збірок пісень, видавала історичний ілюстрований місячник «Літопис Червоної Калини» та щорічний «Історичний Календар-Альманах Червоної Калини». Так колишні військові створювали окремий простір для поширення та переосмислення націєцентричних ідей та конструювання стрілецького міфу. Структура «Літопису Червоної Калини» залишалася майже незмінною впродовж десяти років його виходу в світ, а часопис фокусувався на чоловічих досвідах: колишні військові писали історію своїх перемог та поразок для чоловічого середовища, асоційованого із УСС та УГА. «Літопис Червоної Калини» наповнювали статті, спомини, уривки з оповідань та книг, посмертні згадками про військових, бібліографії, рецензії книжок, вірші, світлини, карикатури, мапи, статистичні таблиці та рекламні оголошення. Часопис охопив десятиліття праці зі збереження та поширення історіографічних матеріалів і, не враховуючи змісту чи реклами, майже завжди розпочинався зі світлин. Ракурси різняться своїм тематичним фокусуванням, тому на сторінках можна знайти як іронічні

113 Качор А. *«Червона Калина»: 60-річчя її славної видавничої діяльності*. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1983, с. 9.

114 Качор А. *«Червона Калина»: 60-річчя її славної видавничої діяльності...* с. 8.

розмірковування літературознавця і колишнього звання Луки Луціва про недостатню «еротичну закрутку» військової поезії, вірші про страждання на фронті у найбільш похмурі етапи змагань УГА у часі епідемії тифу 1919 р., чи розвідку Миколи Андрусика про українську історіографію у період 1921–1930 рр. Втім, попри розмаїття тем та струнку структуру номерів часопису, безпосередньо чи опосередковано спрямованих на переосмислення та відтворення воєнних досвідів, об'єднувальним мотивом статей «Літопису Червоної Калини» є переосмислення воєнних досвідів з чоловічої перспективи.

Стрілецький дискурс у виданнях «Червоної Калини» спирався на націоналістичні нарративи, котрі висвітлювали головню чоловічі досвіди. Ці історії мали схильність до змальовування циклу, що обертався довкола відчуття історичної несправедливості, мобілізації, боротьби, перемог та поразки в межах гомогенної групи. Проте такий спосіб конструювання уявлення про історію війн здебільшого оминав жіночі перспективи. З огляду на це може скластися враження, що жінки та чоловіки проживали період визвольних змагань подібно. Мотив самопожертви, зречення від особистого зиску заради досягнення «вищої мети» об'єднував жінок та чоловіків у межах спільного стрілецького міфу. Михайло Серeda так декларував мету написання свого циклу спогадів про жінок у визвольних змаганнях, котрий виходив у «Літописі Червоної Калини» в 1937 р.: «Вони пригадають читачеві про тих, хто без реклями, без жажди заробітку, без наміру вислужитись або зробити кар'єру — пив широкими ковтками з келиха нашої визвольної війни: страждання, муки і страхіття»¹¹⁵. Проте створення ідеалізованих образів жінок та вибіркоче ставлення до аналізу усього спектру жіночих досвідів, яке б включало цивільне населення, позбавило стрілецький дискурс гендерної складності. Відтак чим вищим був рівень мілітаризації галицького суспільства, тим більш ідеалізованими ставали репрезентації жінок, а репрезентації жінок у стрілецькому дискурсі наприкінці

115 Серeda М. *Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р.* // Літопис Червоної Калини. Вип. №9. Львів, 1937, с. 9.

30-х рр. переважно оминали їхній бойовий досвід та закріплювали традиційні уявлення про жіночі та чоловічі гендерні ролі.

Аналіз публікацій видань «Червоної Калини» демонструє — мілітаризм запропонував жінкам нові ролі, несуміжні з їхніми традиційними домашніми обов'язками, проте політичний простір військових структур не став для них доступнішим. Пилип Сухорський у жовтневому випуску «Літопису Червоної Калини» за 1937 р. згадував, що вже багато було написано про сестер-жалібниць, лікарок, військових розвідниць чи провідниць повстанчих загонів¹¹⁶. Проте розподіл політичного впливу незмінно не залучав колишніх комбатанток до переосмислення досвідів визвольних змагань. Описуючи військову кар'єру Софії Галечко у травневому випуску ЛЧК за 1931 р., Михайло Угрин-Безгрішний посилався на тиск, з яким їй довелося зіштовхнутися на початку війни¹¹⁷. Це чи не єдине зауваження про прямий спротив присутності жінок в УСС у цьому часописі за десять років його існування. І хоч у 1930 р. у видавництві публікують спомини Олени Степанів «Напередодні великих подій», а в історичному календарі-альманасі «Червоної Калини» на 1935 рік виходить її стаття «Моя торністра»¹¹⁸, у «Літописі Червоної Калини» немає згадок про Олену Степанів та інших відомих комбатанток УСС, як от про Гандзю Дмитренко, Ірену Кузь чи Ольгу Підвисоцьку.

Натомість більша частина публікацій про жінок у військових структурах фокусується на представленні їх з позиції сестер-жалібниць чи медсестер, про що свідчать публікації від грудня 1937 р. про організацію «Українська Самаритянська Поміч»¹¹⁹, очолювану Іреною Домбчевською, чи матеріали про

116 Сухорський П. *Дівчина з Хлівчан рятує муніципальний обоз* // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1937, с. 2.

117 Угрин-Безгрішний М. *Софія Галечко* // Літопис Червоної Калини. Вип. №5. Львів, 1931, с. 2.

118 Степанів О. *Моя торністра* // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини, 1935, с. 35.

119 Блажкевич І. *Листопадовий спогад* // Літопис Червоної Калини. Вип. 12. Львів, 1937, с. 4-6.

санітарну службу УСС та Першу бригаду УСС за січень 1936 р.¹²⁰ з «Літопису Червоної Калини». Натомість публікацій про бойовий досвід жінок під час визвольних змагань у дискурсі «Червоної Калини» значно менше, ніж статей про бойових медсестер чи санітарок. Іншими словами, мобілізація жінок відбувалася через акцентування уваги на «згладжуванні» воєнного насильства, котре асоціювалося із сестринською справою.

Усупереч поверненню до традиційних ролей у міжвоєнний період, служба у війську була привабливою для багатьох українських жінок, позаяк вони (особливо молоді дівчата) покидали домівки та отримували доступ до соціалізації в нових середовищах. Наприклад, Михайло Середа переповідає міркування сестри-жалібниці Насті Линкової у статті з «Літопису Червоної Калини»: «Вона мала тверде переконання, що роля сестри-жалібниці не мусить бути обмежена її фаховим призначенням, що роля її ширша і сягає в площину моральних і гуманітарних зобов'язань»¹²¹. Розширене поле діяльності стосувалося різних обов'язків медсестер, від романтизованих передсмертних розмов зі смертельно пораненими до порятунку військових в обставинах швидкою передислокації. Траплялися випадки, коли жінки ставали комбатантками у боях, про що Михайло Середа згадував у циклі статей «Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920», котрий виходив у 1937 р. у «Літописі Червоної Калини». Це були виняткові випадки, зумовлені воєнними діями. Наприклад, Олеся Гурська, колишня аматорка театрального гуртка в Каневі, брала участь у конспіративних протигетьманських організаціях в 1918 р., а згодом провадила антибільшовицьку агітацію серед місцевого населення, передаючи цінну інформацію проводові УНР¹²². Схоже «відхилення» від сестринської ролі спіткало Йосипину Лисогорову. Невдовзі після початку

120 Щуровський В. *Нарис санітарної служби УСС та Першої бригади УСС* // Літопис Червоної Калини. Вип. №11. Львів, 1937, с. 14-16.

121 Середа М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №1. Львів, 1938, с. 11-15.

122 Середа М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №1. Львів, 1938, с. 15.

служби у Немирівському полку вона одружилася з військовим. Подружжя воювало разом до початку епідемії тифу наприкінці 1919 р.¹²³ Відтоді Йосипина Лисогорова повернулася до ролі сестри жалібниці, а згодом зголосилася до участі в безуспішному повстанчому рейді генерала Тютюнника влітку 1921 р. Відтак репрезентації змальовували зміни обов'язків сестер-жалібниць, котрі часто згодом ставали комбатантками.

Чи не однією з головних ознак привабливості воєнної служби для жінок була можливість виконати патріотичний обов'язок. Дискурс-аналіз стрілецьких текстів міжвоєнного періоду дозволяє простежити піднесене відчуття спільності, яка, водночас, надавала ексклюзивне право приналежності. Як зазначає американська дослідниця гендеру Синтія Енло, у жодному суспільстві розвиток мілітаризму не був неможливий без підтримки та схвалення жінок¹²⁴. Відтак можливість пожертвувати собою заради «вищої мети» мала стати для жінок трампліном для отримання суспільної поваги, відчуття самодостатності та незалежності. І, здавалося, військові структури пропонували таку можливість. Авторки споминів у «Літописі Червоної Калини» використовували специфічні дискурсивні практики для опису своїх досвідів, через які демонстрували свою політичну відданість ідеям державності. Однією із дописувачок часопису була Леся Кривіцька — актриса Українського Державного Театру під проводом Миколи Садовського. У своєму споміні «Один вечір на позиції» авторка ділилася враженнями від участі у виставі «Мартин Боруля», що її ставили в с. Шатаві (тепер — Хмельницька область), тогочасному місці фронтових позицій. Вона згадувала «пошану і безмежну любов» до людей, котрі ризикували своїм життям заради «вищої ідеї»¹²⁵. Причетність до національної справи була важливим символічним капіталом,

123 Серета М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // *Літопис Червоної Калини*. Вип. №10. Львів, 1937, с. 13.

124 Enloe C. *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2014, p. 119.

125 Кривіцька Л. *Один вечір на позиції* // *Літопис Червоної Калини*. Вип. №5. Львів, 1935, с. 3.

який, усвідомлено чи неусвідомлено, багато жінок намагалися здобути шляхом самопожертви і виконання патріотичного обов'язку.

Схожу критику жінок, котрі не відповідали моральним ідеалам націоналізму, можна зустріти у жовтневому та листопадовому номерах «Літопису Червоної Калини» за 1937 р. На закиди про аморальність медсестер у війську Йосипина Лисогорова відповідала: «Між українською жінкою, що присвятила своє життя визвольній ідеї, та українською жінкою, що опинилася по таборах фронтового запілля в постаті прикраси і розваги, безперечно не було нічого спільного»¹²⁶. А Настя Линкова вважала недоречною екстраполяцію «випадкових фактів» на репутацію усіх сестер-жалібниць»¹²⁷. Демаркаційна лінія, яка формувала уявлення про «своє» та «чуже» у межах однієї національної групи, ґрунтувалася на відкиданні тих людей, котрі не були ідейно заангажованими в український самостійницький проект чи не відповідали його моральним засадам. Де-юре такий розподіл не мав стосуватися гендерної приналежності, проте де-факто він посилював привілеї чоловіків. Ця тенденція особливо стосувалася періодів, коли загроза зовнішнього ворога ставала більш нагальною, аніж дискусії про різницю між жіночим та чоловічим. Зростання загрози означало різкіше висвітлення маскулінізації.

Мілітаризація суспільства передбачала створення наративів ідеального маскулінного героя. У своїй рецензії на вже класичну книгу військової прози Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін», Олесь Бабій, письменник та колишній старшина УГА, так відгукувався про прочитане:

Герої твору Ремарка це зовсім не героїчні постаті; це люде, що бажають перш за все жити, позбутись війни, вернутись до мами і кермуються не патріотизмом, а звірячим інстинктом — зберегти себе... А сам Ремарк особа далеко не героїчна, світогляд його не

126 Серeda М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1937, с. 13.

127 Серeda М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №11. Львів, 1937, с. 16.

трагічний і не мужеський, не настільки сильний, щоби прийняти життя зі всіми його тінями, злом і не зламатись. Твір Ремарка — дитина зламаної, добродушної, але кволої людини»¹²⁸

Ці ідеї є показовими для протиставлення двох полярних поглядів на війну, де конфлікт виступає водночас «абсурдною різнею» та «необхідним об'явом боротьби за існування, який є основою життя»¹²⁹. Полярність між висвітленням війни як безглуздя чи боротьби за існування також простежується у віршах, що публікувалися на перших сторінках кожного випуску «Літопису Червоної Калини». У січні 1933 р. у часописі вийшов вірш Федора Невестюка «Зима 1920», який змальовує нищівний вплив епідемії тифу на військо УГА. Автор пише, «Ми — той черв, що конає серед шляху...»¹³⁰, а в липнево-серпневому номері опублікували «Піхотинця» Анатолія Курдидика, котрий конструював інший тип вояка: «Не людина — а мідне обличчя, / Не чоло — а шолом понад брови...»¹³¹. У творчому доробку автора також можна знайти поезію про медсестер. У номері від березня 1935 р. він описував: «Тільки знаю: розбита хатина / (о не тямить, не тямить ніхто!), / нас п'ятнадцять і ти, як дитина / В білій хустці з червоним хрестом»¹³². Мілітаризацію стрілецького дискурсу також доповнювали класичні образи нації/держави як матері¹³³, котрі переводили жіночі образи в площину символізму.

Кількість публікацій про жінок на війні почала зростати наприкінці 1930-х рр. Якими могли бути причини такої зміни? Що спричинило цю зміну? Радикалізація та мілітаризація галицького суспільства дали поштовх до залучення жінок як додаткової сили для ведення бойових дій. Проте оскільки головною читацькою аудиторією і спільнотою авторів «Червоної Калини» були чоловіки, вони транслювати своє бачення жіночих досвідів на війні. І хоч тексти не адресували безпосередньо жінкам, чоловіки нормалізували жіночі досвіди у

128 Серета М. *Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №11. Львів, 1929, с. 21.

129 Там само, с. 21.

130 Невестюк Ф. *Зима 1920* // Літопис Червоної Калини. Вип. №1. Львів, 1933, с. 2.

131 Курдидик А. *Піхотинець* // Літопис Червоної Калини. Вип. №7-8. Львів, 1933, с. 2.

132 Курдидик А. *Дівчина з червоним хрестом* // Літопис Червоної Калини. Вип. №3. Львів, 1935, с. 2.

133 Пачовський В. *Мати* // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1935, с. 2.

війську у такий спосіб, що зберігав статус-кво розподілу влади всередині мілітарних структур.

Наприклад, історії жінок стали інструментом для героїзації чоловіків. Досвід Лесі Кривіцької ілюструє жіноче захоплення можливістю перебувати в прифронтовому чоловічому середовищі, вона згадувала: «Я, як представниця Українського Державного Театру серед козаків!... Хіба ж це не честь для мене?»¹³⁴. Жіночі образи також використовували як засіб рефлексії пережитих досвідів. У переказі подій «Дівчина з Хлівчан рятує муніципальний обоз» Пилип Сухорський звертається до безіменної дівчини, котра допомогла частині військових із сотні армії УНР уникнути зіткнення з польською кіннотою в лютому 1919 р¹³⁵. Її постать поставала як наскрізний мотив для опису чоловічих досвідів. Героїзація чоловіків набувала різні форми і спиралася на різні дискурсивні практики, проте вона мала на меті виокремити саме чоловічу перспективу, у той час, як жіночий досвід залишався другорядним.

Замовчування «незручних» досвідів жінок було частиною адаптації патріархальних мілітарних структур до тимчасової та вибіркової зміни традиційних гендерних ролей. З одного боку, досвіди жінок були присутні в стрілецькому дискурсі, і їхня кількість зростала до кінця міжвоєнного періоду. Чим сильнішою ставала мілітаризація галицького суспільства, тим частішими було звернення до жіночих образів. Проте ця тенденція мала зворотній бік, а повернення до мирного життя в другій половині 20-х рр. ХХ ст. означало повернення до патріархального устрою. Наративні канони стрілецького міфу обмежували висвітлення повного спектру жіночих ролей, обов'язків та проблем під час визвольних змагань. Складність жіночих історій загубилася в циклі приниження, мобілізації, боротьби, перемог та поразок. Проте заплутаність кореляції між мілітаризмом та жінками також полягала у форматі їхньої

134 Кривіцька Л. *Один вечір на позиції* // Літопис Червоної Калини. Вип. №5. Львів, 1935, с. 3.

135 Сухорський П. *Дівчина з Хлівчан рятує муніципальний обоз* // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1937, с. 2.

співпраці. Де-факто чоловіки мали змогу структурувати реальність відповідно до своїх уявлень, котра поставала на шпальтах видань «Червоної Калини». Тому вони нормалізували жіночі досвіди у тому форматі, який підтримував патріархальний розподіл влади всередині мілітарних структур.

Неможливість чи небажання ризикувати своїм життям на полі бою заради державності означали втрату поваги з боку громадськості, прихильної до ідей націоналізму. В есеї про взаємозв'язки між гендерною нерівністю та мілітаризмом *Three Guineas*, опублікованому в 1938 р., Вірджинія Вулф писала: «Через те, що я жінка, у мене немає батьківщини. Через те, що я жінка, мені не потрібна батьківщина. Через те, що я жінка, я — громадянка світу»¹³⁶. Мілітаризація галицького суспільства приваблювала українських жінок можливістю набути нову ідентичність та стати частиною публічного і політичного українського національного простору. Проте розподіл влади у мілітарних структурах УСС чи УГА майже завжди був на користь чоловіків. Повернення до мирного життя передбачало конструювання дискурсу, котрий зосередився на традиційних гендерних ролях.

Дослідження стрілецької преси міжвоєнного періоду показує — кількість публікацій, написаних жінками, а також кількість матеріалів про жінок, поступово зростала з початку 20-х до кінця 30-х рр. ХХ ст. Преса та публіцистика видавничої кооперативи «Червона Калина» добре ілюструють цю зміну. Кореляція між мобілізацією української політичної свідомості, мілітаризацією галицького суспільства та частотою репрезентацій жінок у стрілецьких виданнях показує, як націоналістичний дискурс у Галичині створював гомогенний образ ідеологічно заангажованої, респектабельної і лояльної жінки. Відтак мобілізація жінок відбувалася у межах відновлення традиційних гендерних ролей, що було причиною адаптивності патріархального суспільного устрою.

136 Woolf V. *Three Guineas*. Mariner Books, 1963, с. 99.

Стрілецький дискурс став простором для переосмислення жіночих ролей та надав можливості до творення нових, національних ідентичностей. Проте завершення війн та початок мирного життя для галицького суспільства означали зміну у пластичності гендерних ролей, повернення до образів жінок як санітарок чи сестер-жалібниць. Втім, це дослідження спиралося на думку, що жінки не були пасивними жертвами воєнного насильства та прагнули доєднатися до націєтворення, а нові життєві ситуації передбачали творення альтернативних уявлень про жіноче та чоловіче.

Прикметно, що досвіди цивільних жінок, матерів, сестер, дружин, у стрілецькому дискурсі міжвоєнного періоду майже повністю відсутні. Війна репрезентувалася передусім як чоловіча справа і зводилася до опису бойових дій, які перебували у центрі уваги публікацій «Червоної Калини». Оскільки стрілецький дискурс у «Літописі Червоної Калини» чи «Календарі-альманасі Червоної Калини» розглядав жінок у першу чергу з перспективи їхніх зобов'язань як сестер-жалібниць чи санітарок, бойові досвіди стрільчинь УСС та жінок-військових УГА залишалися майже нерозкритими. Втім, чим більша була мілітаризація галицького суспільства, тим важливішим було залучення жінок до патріотичної громадської діяльності. Попри зростання політичної і суспільної ваги жінок, вони продовжували зображатися на «другоорядні громадяни», що займалися периферійною роботою, як-от зменшенням воєнного болю. У новому мілітаризованому українському суспільстві жінки отримали більше можливостей публічно долучитися до національної справи, однак патріотизм міг виявлятися тільки у межах традиційно визначених для жінок ролей. Іншими словами, жінки отримали можливість публічно проявляти патріотизм і відданість національній справі. Однак, як свідчить аналіз стрілецького дискурсу міжвоєнного періоду, традиційні уявлення про жіночі та чоловічі ролі продовжували превалювати в уявленнях про війну і військо,

незважаючи на бойові здобутки українських січових стрільчинь під час Першої світової війни.

ВИСНОВКИ

Попри те, що Перша світова війна та українсько-польська війна підважили традиційні гендерні ролі, емансипаційні процеси в галицькому суспільстві були складними та суперечливими. З одного боку, жінки отримали доступ до служби у мілітарних структурах, що дало поштовх до переосмислення традиційних гендерних ролей. Нові можливості відкрили альтернативний простір для творення образу жінки, котра воює і має доступ до воєнного насильства. З іншого боку, аналіз репрезентацій жіночих образів у стрілецькому дискурсі свідчить про посилення традиційної гендерної риторики під час українсько-польської війни та впродовж міжвоєнного періоду.

Жіночі образи по-різному висвітлювалися у стрілецькому дискурсі: якщо фольклорні пісні спиралися на образ «дівчини, що чекає», стрілецька преса фокусувалася на двох альтернативних жіночих образах, а саме — стрільчині та медсестрі. У міжвоєнний період зросла кількість публікацій саме про жінок у санітарних загонах, це особливо стосувалося жіночих досвідів в УГА, а образи колишніх стрільчинь, зокрема Олени Степанів та Софії Галечко, поступово зникали з публікацій видання «Червона Калина» аж до кінця 30-х рр ХХ ст. Водночас матеріали Ірини Шмігельської-Климкевич дали поштовх до висвітлення досвідів жінок у санітарних частинах УГА.

Зміна репрезентацій жінок, що охопила українсько-польську війну, віддзеркалювала повернення до традиційного уявлення про гендерні ролі. Зрештою, образ стрільчині був винятковим явищем Першої світової війни, а вже в час українсько-польського конфлікту став домінувати образ медсестри. Стрілецький дискурс став простором для переосмислення ролі жінок на війні та надав можливості до творення нових ідентичностей. Проте завершення війн та початок мирного життя для галицького суспільства означали зміну у

пластичності гендерних ролей, повернення до образів жінок як санітарок чи сестер-жалібниць.

Втім, це дослідження спиралося на думку, що жінки не були пасивними жертвами воєнного насильства та прагнули доєднатися до націєтворення, а нові життєві ситуації передбачали творення альтернативних уявлень про жіноче та чоловіче. Попри своє згасання у міжвоєнний період, образ «стрільчині» конструював і уможлиблював уявлення про жінок на війні. Він став віддзеркаленням зміни традиційних гендерних ролей у час модернізації галицького суспільства на початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

Блажкевич І. Листопадовий спогад // Літопис Червоної Калини. Вип. 12. Львів, 1937.

Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915. Львів: Вид. спілка «Діло», 1934.

Кривіцька Л. Один вечір на позиції // Літопис Червоної Калини. Вип. №5. Львів, 1935.

Кузьменко, О. Стрілецькі пісні. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005.

Курдидик А. Дівчина з червоним хрестом // Літопис Червоної Калини. Вип. №3. Львів, 1935.

Курдидик А. Піхотинець // Літопис Червоної Калини. Вип. №7–8. Львів, 1933.

Лозинський М. *Галичина в рр. 1918 – 1920*. Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922.

Назарук О. З кривавого шляху Українських Січових Стрільців. Львів: Видавництво товариства «Просвіта», 1916.

Назарук, О. Рік на великій Україні: Конспект споминів з Української революції. Відень: «Видання українського прапору», 1920.

Невестюк Ф. Зима 1920 // Літопис Червоної Калини. Вип. №1. Львів, 1933.

Пачовський В. Мати // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1935.

Рудницька М. Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту // Жінка. – Львів, 1 листопада, 1935.

Середа М. Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920 // Літопис Червоної Калини. Вип. №1. Львів, 1938.

Середа М. Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920. // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1937.

Середа М. Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920. // Літопис Червоної Калини. Вип. №11. Львів, 1937.

Середа М. Українська жінка у визвольних змаганнях 1917–1920. // Літопис Червоної Калини. Вип. №12. Львів, 1937.

Середа М. Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р. // Літопис Червоної Калини. Вип. №9. Львів, 1937.

Степанів О. Моя торністра // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини, 1935.

Степанів О. На передодні великих подій. Власні переживання і думки, 1912–1914. Львів: Червона Калина, 1930.

Сухорський П. Дівчина з Хлівчан рятує муніційний обоз // Літопис Червоної Калини. Вип. №10. Львів, 1937.

Сухорський П. Дівчина з Хлівчан рятує муніційний обоз. Вип. №10. Львів, 1937.

Темницький В. Українські січові стрільці: думки й уваги з приводу українського мілітарного руху / Видання Союзу визволення України. – Відень: Друкарня Ад. Гольцгавзена, 1915.

Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців. - Ч.І. Рогатин; - Львів; - Київ: Журавлі, 1923.

Угрин-Безгрішний М. Софія Галечко // Літопис Червоної Калини. Вип. №5. Львів, 1931.

Українка Л. Повне академічне зібрання зібрання творів у чотирнадцяти томах. Листи (1897–1901). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021.

Шмігельська-Климкович І. Дід Опанас // Літопис Червоної Калини. Вип. №7-8. Львів, 1933.

Щуровський В. Нарис санітарної служби УСС та Першої бригади УСС // Літопис Червоної Калини. Вип. №11. Львів, 1937.

Odezwa kobiet polskich // Pobudka. 1918, 3 listopada.

Polska akcja sanitarna // Kurjer Lwowski. 1918, 1 grudnia.

Kiedrzyńska W., *Zarys Historii Wojennej OLK (Ochotniczej Legii Kobiet)*. Warszawa, 1931.

II. ЛІТЕРАТУРА

Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. Віктора Морозова. Київ: Критика, 2001.

Байдак, М. Втеча і повернення: Українки в лавах Січових стрільців // Народознавчі зошити 6, вип. 132, 2016.

Бежук О., М. Байдак. Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей / Українські жінки у горнілі модернізації // за ред. О. Кісь; Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007.

Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. Львів: Український католицький університет, 2018.

Гавришко М. Жінки у національному підпіллі: внески та втрати / Українські жінки у горнілі модернізації // за ред. О. Кісь; Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007.

Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних українських землях. Нью-Йорк, Ванкувер: Kiev Printers. 1973.

Думін, О. Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914–1918. Львів: Червона Калина, 1936.

Качор А. «Червона Калина»: 60-річчя її славної видавничої діяльності. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1983.

Лазарович М. В. Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність. Тернопіль : Економічна думка, 2000.

Лазарович М. Легіон Український Січових Стрільців: Формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005.

Литвин, М., Науменко, К.. Українські Січові Стрільці. Київ: Знання України, 1992.

Онацький Є. Стрілецькі пісні // Українська мала енциклопедія / За ред. Є. Онацького. Буенос Айрес, 1959.

Павлишин, О. «Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині». Україна модерна, 2016.

Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Нью-Йорк: Видавництво «Червона Калина», 1956.

Ріпецький С., Лепкий Л., Луців Л. За волю України. Історичний збірник УСС: в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914–1964. Нью Йорк: Видання Головної Управи Братства Українських Січових Стрільців, 1967.

Семків, Р. Своєрідність стрілецької поезії як українського національного міфу. Наукові записки. Філологія, 4. 1998.

Симона де Бовуар. Друга стать. Київ: Основи, 1994.

Татомир В. Юнацтво в обороні рідної землі. Філадельфія: Молода просвіта ім. митрополита А. Шептицького, 1960.

Bohachevsky-Chomiak, M. *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939*. 1st ed. CIUS Press, 1988.

Calhoun, C. *Nationalism and Ethnicity* // *Annual Review of Sociology*, 1993, № 19.

Calhoun, C. *Nationalism*. Buckingham: Open University Press, 1997.

Enloe C. *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2014.

Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis*. 2nd ed. Oxford, New York: Routledge, 1995.

Fairclough, N. *Language and Power*. Longman, 1989.

Fairclough, N.. *Discourse and Social Change*. Wiley, 1993.

Goldstein J.S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Hallett, C. *Veiled Warriors: Allied Nurses of the First World War*. 1st ed. Oxford University Press, 2014.

Jørgensen, M., Phillips, L. *Discourse Analysis As Theory and Method*. 1st ed. Sage Publications, 2002.

Kosofsky Sedgwick, Eve. 1990. *Epistemology of the Closet*. University of California Press, 2004.

Mayer, T. *Gender Ironies of Nationalism*. 1st ed. London, New York: Routledge, 2000.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A. *Kobiety w obronie Warszawy. Ochotnicza Legia Kobiet (1918–1922) i Wojskowa Służba Kobiet ZWZ-AK (1939–1945)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2016.

Neuendorf, K. A. *The Content Analysis Guidebook*. 2nd ed. SAGE Publications, 2016.

Petrenko, O.. *Unter Männern: Frauen Im Ukrainischen Nationalistischen Untergrund 1944–1954*. 1st ed. Ferdinand Schöning, 2018.

Roberts M. L. *Civilization without sexes*. University of Chicago Press, 1994.

Scott J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* // *The American Historical Review* Vol. 91, №5. Oxford, 1986.

Sjoberg L., Via S., *Gender, War, and Militarism*. Santa Barbara, Denver, Oxford, : Praeger, 2010.

Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.

Woolf V. *Three Guineas*. Mariner Books, 1963.